

ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

КУЧЕРЕНКО Ірина Анатоліївна

УДК 811.161.2(07) (043.3)

**ТЕОРЕТИЧНІ І МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ
СУЧАСНОГО УРОКУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ
В ОСНОВНІЙ ШКОЛІ**

13.00.02 – теорія та методика навчання (українська мова)

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора педагогічних наук

Херсон – 2015

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Херсонському державному університеті Міністерства освіти і науки України.

Науковий консультант:

доктор педагогічних наук, професор
ПЕНТИЛЮК Марія Іванівна,
Херсонський державний університет,
професор кафедри мовознавства.

Офіційні опоненти:

доктор педагогічних наук, професор,
дійсний член НАПН України
ВАНУЛЕНКО Микола Самійлович,
Глухівський національний педагогічний
університет імені Олександра Довженка,
професор кафедри
теорії і методики початкової освіти;

доктор педагогічних наук, професор
КАРАМАН Станіслав Олександрович,
Київський університет імені Бориса
Грінченка, завідувач кафедри
української мови;

доктор педагогічних наук, професор
ХОМ'ЯК Іван Миколайович,
Національний університет «Острозька
академія», завідувач кафедри
української мови і літератури.

Захист відбудеться «14» травня 2015 р. об 11 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 67.051.03 в Херсонському державному університеті за адресою: вул. 40 років Жовтня, 27, м. Херсон, 73000, ауд. 580.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Херсонського державного університету за адресою: вул. 40 років Жовтня, 27, м. Херсон, 73000.

Автореферат розіслано «07» квітня 2015 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Т. Г. Окуневич

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Сучасне демократичне суспільство України потребує змін стратегії й тактики мовної освіти і спонукає до пошуку нових шляхів удосконалення процесу навчання української мови в основній школі. Зміст мовної освіти спрямований на створення оптимальних умов підвищення ефективності навчально-виховного процесу задля формування освіченої, креативної, самодостатньої, духовно багатой мовної особистості учня, розвитку його природних здібностей, реалізації власного пізнавально-творчого потенціалу. Національна доктрина розвитку освіти, Концепція мовної освіти в Україні, Державний стандарт базової і повної середньої освіти утверджують ідею компетентісно спрямованого, особистісно орієнтованого, комунікативно-діяльнісного навчання, акцентують увагу на практичності навчального процесу, скеровують освітні програми на формування успішного учня, комунікативно компетентного і здатного до ефективних дій у різних сферах життєдіяльності.

У процесі навчання української мови застосовують традиційні й упроваджують нові форми організації занять, але провідне місце серед них належить уроку. Реалізація компетентісно спрямованої системи навчання мови відбувається насамперед на уроці української мови, що є провідною (але не єдиною) формою навчання в основній школі, й потребує підготовки вчителя-словесника нової формації, висококваліфікованого спеціаліста, соціально комунікабельного, креативно розвиненого, який володіє необхідними професійними компетентностями і готовий до педагогічної діяльності в нових освітніх умовах. Орієнтація державних документів на модернізацію сучасної школи передбачає не тільки якісні зміни змісту навчання, але й упровадження оновленого лінгводидактичного інструментарію – методів, прийомів, форм і засобів навчання. Реформування мовної освіти вимагає змін у змісті, структурі, класифікації й організації уроку української мови, оновлення теорії та методики й розроблення новітніх технологій його проведення.

Учені-лінгводидакти тлумачать урок як одиницю навчання, засіб установалення суб'єктно-суб'єктних взаємин учителя й учнів, середовище для апробування новаційних процесів, що осмислюють методисти й упроваджують у практику вчителі-словесники. У площині компетентісного навчання сучасний урок української мови розуміємо як навчальну лабораторію зростання учня, у межах якої здійснюється міжособистісний навчально-пізнавальний дискурс між суб'єктами процесу навчання (вчителем й учнем), які є партнерами співпраці; як демократичне пізнавально-виховне заняття, що має гуманітарний потенціал, відбиває гуманізацію навчання й спрямоване на розвиток ключових предметних компетентностей учня.

Питання технології сучасного уроку української мови, обґрунтування та конкретизації його класифікації, методичного забезпечення були об'єктом наукового вивчення й нині залишаються в центрі уваги не тільки педагогів, психологів, лінгводидактів, а й учителів. Однак нові етапи в розвитку системи мовної освіти, зумовлені потребами суспільства та змінами в розвитку освітньої парадигми, вносять у концепцію уроку свої вимоги й корективи, що найбільше

відповідають сучасним цілям і завданням навчально-виховного процесу в загальноосвітній школі, потребують модернізації й розроблення нових конструктивних ідей, положень та рекомендацій щодо змісту, класифікації, структури й технології уроку української мови.

Важлива лінгводидактична проблема теорії та методики сучасного уроку української мови в системі загальноосвітньої школи XXI ст. передбачає осмислення чинних та пошуку нових шляхів і технологій навчання. Системного вивчення потребують такі аспекти, як проектування й реалізація цілей та змісту навчання, декларованих чинними стандартами, програмами через систему форм, методів, прийомів, засобів навчання, що забезпечують досягнення основної мети мовної шкільної освіти; урахування традиційних і нових підходів та принципів проведення уроків української мови; визначення класифікаційних ознак і типології уроків української мови; удосконалення загальноприйнятої класифікації уроків мови; визначення структури й організації уроків.

Учитель-словесник в умовах гуманізації й гуманітаризації навчального процесу потребує методологічного та методичного забезпечення й підготовки, теоретико-методичного розроблення нових підходів до сучасного уроку мови, що за своїми цілями, змістом, структурою, методами і прийомами проведення відповідають найновішим вимогам теорії та практики мовного навчання в основній школі і є ефективним. Тільки комплексний підхід до технології проведення, характеристики й опису новочасних педагогічних явищ здатний забезпечити як структурно-діяльнісну, так і дидактично-методичну цілісність аналізу й синтезу теорії та практики уроку української мови з урахуванням нових наукових досягнень.

Проблемі уроку мови, технологій його проведення, поєднанню в ньому традиційного та новаційного, визначенню змісту, структури, типології й організації уроків української мови приділяли увагу в дослідженнях класики наукової думки і продовжують студіювати сучасні науковці:

- філософи (В. Андрущенко, В. Аршинов, Г. Батищев, О. Больнов, Є. Боринштейн, М. Бубер, Г. Гадамер, Б. Гершунський, А. Гофрон, П. Гуревич, П. Давидов, Дж. Дьюї, М. Качуровський, В. Кремень, В. Лутай, М. Михальченко, С. Терепищій та ін.);

- лінгвісти (Ф. Бацевич, М. Бубер, І. Вихованець, Т. Ван Дейк, С. Єрмоленко, І. Кочан, Л. Мацько, В. Олексенко, Л. Руденко, М. Плющ, О. Потебня, О. Яшенкова та ін.);

- педагоги (В. Адольф, А. Алексюк, Ш. Амонашвілі, Ю. Бабанський, Г. Балл, Б. Блум, В. Бондар, Т. Браже, Г. Ващенко, Н. Волкова, А. Гін, С. Гончаренко, В. Гузеєв, В. Давидов, М. Данилов, І. Дичківська, А. Загвязинський, І. Зязюн, С. Іванов, Я. Коменський, А. Кузьмінський, І. Лернер, Р. Мільруд, М. Махмутов, В. Оконь, В. Онищук, Л. Пироженко, М. Поздняков, О. Пометун, О. Савченко, М. Скаткін, А. Хуторської, В. Чайка, К. Ушинський та ін.);

- психологи і психолінгвісти (Б. Бадмаєв, В. Белянін, І. Бех, М. Богоявленський, Л. Виготський, О. Власова, П. Гальперін, В. Давидов, Д. Ельконін, М. Жинкін, Л. Занков, І. Зимня, Г. Костюк, В. Крутецький,

О.О. Леонт'єв, І. Лернер, О. Лурія, А. Маркова, А. Матюшкін, Ю. Машбиць, Н. Менчинська, Г. Міллер, Ч. Осгуд, Ж. Піаже, С. Рубінштейн, І. Синиця, Н. Тализіна, Р. Якобсон та ін.),

- лінгводидакти (З. Бакум, О. Біляєв, Л. Варзацька, М. Вашуленко, Є. Голобородько, Н. Голуб, О. Горошкіна, О. Глазова, Т. Донченко, І. Дроздова, С. Караман, Т. Котик, О. Кучерук, Т. Ладиженська, М. Львов, Л. Мамчур, В. Масальський, В. Мельничайко, Г. Михайловська, Т. Окуневич, С. Омельчук, Н. Остапенко, Е. Палихата, М. Пентилюк, К. Плиско, Т. Симоненко, Л. Скуратівський, В. Статівка, М. Стельмахович, В. Сухомлинський, О. Текучов, Л. Федоренко, І. Хом'як, С. Чавдаров, Г. Шелехова та ін.).

Однак актуальні питання теоретико-методичних основ сучасного уроку української мови в основній школі, розроблення процесуального аспекту підготовки і продуктивних технологій уроку, реалізації лінгводидактичного інструментарію досліджено неповно.

Студіювання наукової літератури, моніторинг досліджень в аспекті теорії та методики сучасного уроку української мови в основній школі, актуальність проблеми підтвердили необхідність розв'язання *суперечностей* між: 1) вимогою суспільства у високій якості освіти і потребою вдосконалення теорії й методики сучасного уроку як основної форми навчального процесу; 2) розмаїттям новаційних форм уроків української мови і відсутністю узагальненої типологічної систематизації уроку української мови; 3) традиційним підходом до підготовки уроку та необхідністю запровадження покрокового проектування педагогічної співпраці вчителя й учня на уроці; 4) потребою впровадження сучасних освітніх технологій і недостатнім науково-методичним супроводом розроблення й поширення їх; 5) нагальним освітнім завданням щодо реалізації новаційних методів, прийомів, форм і засобів навчання на уроці та недостатнім теоретико-методичним обґрунтуванням імплементації сучасного лінгводидактичного інструментарію.

Актуальність означеної проблеми на новому етапі реформування загальноосвітньої школи полягає в необхідності висвітлення особливостей, характерних ознак сучасного уроку як високоефективної організаційної форми навчання української мови, розроблення продуктивних технологій проведення, визначення основних типів сучасного уроку української мови, аналіз їх структури. Потреба чіткого й виваженого наукового переосмислення наявних та розроблення нових теоретико-методичних засад проектування й реалізації уроків української мови, змісту, методів та засобів основної організаційної форми навчання в школі зумовили вибір теми дослідження – **«Теоретичні і методичні засади сучасного уроку української мови в основній школі»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація є складником комплексної теми кафедри мовознавства Херсонського державного університету «Технології формування комунікативно-професійної компетенції майбутніх фахівців гуманітарної сфери в умовах стандартизованої мовної освіти» (реєстраційний номер РК 0107U000759), що входить до загальноуніверситетської теми «Провідні тенденції підготовки фахівців у галузі освіти в контексті

Болонського процесу» (реєстраційний номер 0109U002277). Тему дисертаційної роботи затверджено вченою радою Херсонського державного університету (протокол № 7 від 30 січня 2012 р.) та узгоджено в Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 5 від 29 травня 2012 р.).

Об'єкт дослідження – процес навчання української мови в основній школі.

Предмет дослідження – теорія і практика сучасного уроку української мови в 5–9 класах загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання.

Мета дослідження полягає в теоретико-методичному і науково-експериментальному обґрунтуванні змісту, типології та структури сучасного уроку української мови, розробленні й апробуванні технологій уроку української мови в основній школі.

Відповідно до мети дослідження було поставлено такі основні **завдання**:

1. Визначити стрижневі закономірності, підходи, принципи навчання і окреслити шляхи реалізації їх на сучасному уроці української мови.
2. Узагальнити традиційну та інноваційну систему уроків української мови й розробити типологію відповідно до вимог сучасної мовної освіти.
3. Схарактеризувати процесуальний аспект підготовки уроку.
4. Удосконалити концепцію сучасного уроку української мови, збагативши та доповнивши його зміст ідеями особистісно орієнтованого й комунікативно компетентнісного навчання, визначити зміст, структуру, організацію і реалізацію уроку в основній школі.
5. З'ясувати новітні вимоги до сучасного уроку мови в основній школі.
6. Сконструювати продуктивні технології сучасного уроку української мови в основній школі.
7. Апробувати зміст і технології уроків української мови в загальноосвітніх навчальних закладах.

Концепція роботи. Необхідність розроблення теоретичних і методичних засад сучасного уроку української мови в основній школі зумовлена зміною акцентів мовної освіти в площину розвитку мовної особистості, формування комунікативної компетентності учня. Ефективність процесу навчання української мови залежить від змісту, принципів, методів, прийомів, форм і засобів організації міжособистісної взаємодії вчителя й учнів, технології уроку, активної педагогічної діяльності вчителя-словесника і пізнавально-дослідницької роботи учнів. Концептуальна ідея полягає у формуванні мовної особистості учня як цілісного процесі, що відбувається в режимі сучасного уроку української мови, теоретико-методичне розроблення якого передбачає чітке цілевизначення, досконале проектування, вдалий вибір й реалізацію ефективних технологій його проведення, використання комплексу традиційних та інноваційних методів, запровадження оптимальних і продуктивних форм та засобів навчання. Особливістю пропонованої концепції є впровадження сучасних технологій уроку української мови (особистісно орієнтованої, проблемної, інтерактивної технологій, технології розвитку критичного

мислення) і застосування лінгводидактичного інструментарію (технологічної системи методів і прийомів (мотивації, цільовизначення, цілереалізації (засвоєння знань і формування вмінь), рефлексії, контролю), форм організації навчальної діяльності учнів (індивідуальна, парна, кооперативна, групова, фронтальна), традиційних та інноваційних засобів навчання).

Провідна ідея полягає в розв'язанні проблеми теоретичних і методичних засад сучасного уроку української мови в умовах особистісно орієнтованої, комунікативно й компетентісно спрямованої мовної освіти, конструювання сучасних технологій уроку для забезпечення неперервного якісного розвитку мовної особистості учня, формування його комунікативної компетентності.

Концепція, провідна ідея й основні положення дослідження зосереджено в **загальній гіпотезі**, що ґрунтується на припущенні про залежність ефективності уроку від теоретичного й методичного забезпечення, проектування та реалізації уроку, методично досконалої технології навчання, визначених закономірностей, підходів, принципів, змісту, методів, прийомів, форм і засобів навчання.

Загальна гіпотеза конкретизована в **часткових гіпотезах**, які передбачають, що продуктивність сучасного уроку української мови у формуванні мовної особистості учнів основної школи підвищиться, якщо:

- з'ясувати сутність та особливості цільовизначення і проектування процесу навчання на уроці української мови;

- цілісно організувати навчальний процес на уроці, що забезпечить необхідні умови для розвитку й самореалізації учнів з урахуванням їхніх інтересів, потреб, нахилів, здібностей, можливостей тощо;

- імплементувати в шкільну практику сконструйовані технології та лінгводидактичний інструментарій сучасного уроку української мови;

- організувати творчу співпрацю вчителя й учнів та активізувати на уроці української мови суб'єкт-суб'єктні взаємини;

- системно організувати сучасний урок української мови з метою формування ключових предметних компетентностей – мовленнєвої, мовної, власне комунікативної, соціокультурної та діяльнісної компетентностей учнів.

Методологічною основою дослідження є філософське вчення про мову як засіб спілкування, збереження й передавання інформації та про роль практики в теорії пізнання; Закон України «Про освіту», Державна національна програма «Освіта» (Україна XXI ст.), Національна доктрина розвитку освіти, урахування сучасних концепцій мовної освіти; компетентнісний, особистісно орієнтований, комунікативно-діяльнісний, когнітивний та функційно-стилістичний підходи до організації навчального процесу на уроці української мови в основній школі; дидактичні, психологічні, лінгвістичні, лінгводидактичні дослідження.

Теоретичною основою слугували наукові дослідження в галузі філософії, лінгвістики, дидактики, психології, психолінгвістики, лінгводидактики, зокрема ті, що стосуються організаційних форм навчання української мови, теорії та методики уроку української мови.

Обґрунтовуючи теоретико-методологічну сутність сучасного уроку української мови в основній школі, значну увагу в дослідженні приділено

концепціям, тенденціям і положенням провідних європейських та американських учених. Зокрема, у дисертації відбито ідеї й погляди Р. Барнета, Б. Блума, Ч. Брумфіта, Х. Міррея, В. Оконя, Ч. Осгуда, Р. Пауля, Д. Хаймса, П. Юцявичене, Р. Якобсона.

З метою реалізації поставлених завдань використано такі **методи дослідження**:

- *теоретичні*: вивчення, аналіз і синтез досягнень сучасної філософської, педагогічної, психологічної, психолінгвістичної, лінгвістичної, методичної літератури з метою визначення концептуальних положень дослідження; вивчення, теоретичне осмислення й узагальнення передового педагогічного досвіду роботи вчителів української мови; аналіз чинних програм, посібників з теми дослідження, поурочних, календарних і тематичних планів учителів;

- *емпіричні*: педагогічне спостереження за навчально-виховним процесом й аналіз уроків української мови; бесіди, опитування, анкетування, тестування; аналіз письмових робіт й усного мовлення учнів; педагогічний (констатувальний, формувальний та контрольний) експеримент; методи оцінювання та самооцінювання;

- *статистичні*: кількісний і якісний аналіз експериментальних даних з метою отримання достовірних результатів щодо ефективності розроблених технологій сучасного уроку української мови в основній школі, порівняльна характеристика результатів традиційного і дослідного навчання.

Наукова новизна результатів дослідження полягає в тому, що *вперше узагальнено* й науково *обґрунтовано* теоретичні й методичні засади сучасного уроку української мови в основній школі з урахуванням нових вимог до мовної освіти, *розроблено* й експериментально *перевірено* сконструйовані технології уроку української мови (в проекції особистісно орієнтованої, проблемної, інтерактивної технологій, технології розвитку критичного мислення), що забезпечили підвищення результативності формування ключових предметних компетентностей учня (мовленнєвої, мовної, власне комунікативної, соціокультурної, діяльнісної); *створено* типологічну систематизацію сучасних уроків української мови в основній школі, що охоплює типи уроків, виокремлені з урахуванням компетентнісної парадигми освіти, й інтегрує в кожному типі традиційні й сучасні структурні етапи навчального заняття; *окреслено* концептуальні ознаки, особливості й структуру аспектних уроків, уроків розвитку комунікативних умінь, нестандартних уроків; *розкрито* методологічні особливості системного цілевизначення; *схарактеризовано* проектування як методологічну платформу діяльності вчителя, встановлено способи моделювання уроку; *розкрито* особливості процесу учіння учня як активного суб'єкта взаємодії з учителем під час міжособистісного навчально-пізнавального дискурсу на уроці; *обґрунтовано* сутність технологічного підходу до вивчення української мови на уроці в основній школі; *схарактеризовано* ключові ознаки сучасних технологій уроку української мови (особистісно орієнтованої, проблемної, інтерактивної, розвитку критичного мислення), сконструйовано моделі їх, запропоновано техніки проектування й реалізації їх; *визначено* лінгводидактичний інструментарій сучасного уроку

української мови, у якому інтегровано традиційні й інноваційні методи, прийоми, форми та засоби навчання; *змодельовано* технологічну систему методів сучасного уроку, *розкрито* методологічні особливості й педагогічні техніки застосування запропонованих методів та прийомів; *упроваджено* сконструйовані технології уроку української мови і лінгводидактичний інструментарій; *розроблено* зовнішні критерії якісної педагогічної діяльності вчителя через кількісну міру досягнення спроектованої мети уроку української мови, і внутрішні критерії якості навчальної діяльності учнів, співвідносні з процесом та результатом учіння; експериментально підтверджено позитивну динаміку готовності вчителя-словесника до інноваційної педагогічної діяльності на уроці й рівня сформованості ключових предметних компетентностей учнів 5–9 класів; *уточнено* сутність і змістові характеристики понять «сучасний урок української мови», «аспектні уроки», «уроки розвитку комунікативних умінь», «нестандартні уроки», їх типи; «професійна компетентність учителя-словесника», «цілевизначення», «проектування», «технологія навчання», «технологія уроку української мови», «лінгводидактичний інструментарій», «технологічна система методів уроку»; *конкретизовано* комплекс вимог до сучасного уроку української мови; *визначено й інтерпретовано* в аспекті сучасної мовної освіти сутність сучасних закономірностей, підходів і принципів як вихідних позицій педагогічного проектування уроку; *збагачено* зміст уроку ідеями особистісно орієнтованої і комунікативно компетентісно спрямованого навчання.

Подальшого розвитку набули проблеми унормування поняттєво-термінологічного апарату української лінгводидактики в аспекті технологізації сучасного освітнього простору й технологій сучасного уроку української мови; технології сучасного уроку української мови в початковій і профільній старшій школі; технологія нетрадиційного уроку; розроблення евристичної технології сучасного уроку рідної мови; уточнення механізмів функціонування інноваційних методів у комплексі з традиційними; використання комп'ютерних технологій сучасного уроку.

Практична цінність дослідження. Розроблена типологічна систематизація сучасних уроків української мови в основній школі, методичне обґрунтування сутності цілевизначення і проектування уроку, сконструйовані сучасні технології уроку, розроблений лінгводидактичний інструментарій можуть бути застосовані вчителями в шкільній практиці з метою виховання мовної особистості учня, розвитку його комунікативної компетентності, використані викладачами вишів на лекційних і практичних заняттях з методики викладання української мови, методистами в системі післядипломної педагогічної освіти. Одержані результати важливі і для вдосконалення методики навчання української мови в початковій та старшій школі, а також для розроблення інших методик та предметних курсів.

Достовірність результатів дослідження забезпечено науково-методичним обґрунтуванням вихідних положень, що спираються на сучасні досягнення дидактики, психології, психолінгвістики, лінгвістики, лінгводидактики; ефективним використанням теоретичних, емпіричних і

статистичних методів, що відповідали предмету, меті й завданням дослідження; упровадженням сконструйованих технологій в загальноосвітніх закладах різних регіонів України; позитивною динамікою результатів експериментального навчання; апробацією дослідження на міжнародних, усеукраїнських, регіональних конференціях, семінарах та круглих столах.

Експериментальна база дослідження. Дослідно-експериментальна робота проводилася у загальноосвітніх навчальних закладах Вінницької, Дніпропетровської, Житомирської, Київської, Кіровоградської, Одеської, Рівненської, Тернопільської, Херсонської та Черкаської областей.

Організація й основні етапи дослідження. Дослідження проводилося впродовж 2008–2014 рр. У процесі роботи виокремлено чотири етапи.

На **першому етапі** (2008 р.) – пошуковому – теоретично обґрунтовано актуальність і осмислено тему дослідження; опрацьовано філософську, дидактичну, психологічну, лінгвістичну, лінгводидактичну літературу з проблеми теорії і методики уроку мови; визначено й конкретизовано вихідні положення, об'єкт, предмет, сформульовано гіпотезу, мету, завдання, теоретико-методичну базу дослідження.

На **другому етапі** (2009-2010 рр.) – констатувальному – розроблено матеріали констатувального етапу педагогічного експерименту; визначено критерії оцінювання знань, умінь і навичок; проведено констатувальні зрізи; визначено стан мовного навчання в основній школі.

На **третьому етапі** (2010–2014 рр.) – формувальному – організовано і проведено формувальний етап педагогічного експерименту; упроваджено в практику експериментальних шкіл сконструйовані сучасні технології уроку української мови і розроблений лінгводидактичний інструментарій уроку.

На **четвертому етапі** (2014 р.) – контрольному – здійснено перевірку ефективності сконструйованих технологій уроку української мови й розробленого лінгводидактичного інструментарію; узагальнено та проаналізовано результати дослідження; видано монографію, що містить власні результати наукової розвідки.

Упровадження результатів дослідження в педагогічну практику підтверджено актами Житомирської міської гуманітарної гімназії № 23 ім. М. Очерета (акт № 393 від 06.11.14), Київської спеціалізованої школи № 252 з поглибленим вивченням української мови та літератури імені Василя Симоненка (акт № 473 від 17.11.14), Переяслав-Хмельницької ЗОШ № 6 Київської області (акт № 329 від 15.11.14), Тернопільського навчально-виховного комплексу «Школа-колегіум Патріарха Йосифа Сліпого» (акт № 451 від 11.11.14), Гайсинської ЗОШ № 3 I–III ступенів Вінницької обл. (акт № 249 від 10.10.14), Херсонської ЗОШ № 50 I–III ступенів (акт № 07-12/75 від 23.02.15), Одеської ЗОШ № 92 I–III ступенів (акт № 417 від 29.10.14), Уманської міської гімназії Черкаської обл. (акт № 160 від 30.12.14), Паланської ЗОШ I–III ступенів Уманського р-ну Черкаської обл. (акт № 225 від 21.11.14), Тальнівського навчально-виховного комплексу «ЗОШ I–III ступенів № 1-гімназія» Черкаської обл. (акт № 378 від 17.10.14); комунального закладу «Кіровоградський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти імені

Василя Сухомлинського» (акт № 704/01-12 від 06.11.14), Рівненського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти (акт № 01-16/1283 від 05.11.14), Комунального вищого навчального закладу «Херсонська академія неперервної освіти» (акт № 01-23/722 від 25.12.14), Криворізького міського відділу освіти Дніпропетровської обл. (акт № 386/14 від 05.11.14), Уманського міського відділу освіти Черкаської обл. (акт № 01-01/1490 від 24.11.14).

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертації обговорено на спільному засіданні кафедри мовознавства і кафедри слов'янських мов та методик їх викладання Херсонського державного університету (протокол № 4 від 20 листопада 2014 р.). Різні аспекти наукового дослідження виголошено в доповідях і виступах на: *міжнародних конференціях*: «Динамічні процеси в лексиці і граматиці слов'янських мов» (Умань, 2011); «Хрисанс Ящуржинський – фольклорист, етнограф, патріот» (Умань, 2012 р.); «Сучасні тенденції використання дидактичних ідей Яна Амоса Коменського» (Умань, 2012); «Мова – література – культура в контексті національних взаємозв'язків» (Бердянськ, 2013); «Формування мовної особистості в багатоступеневій системі освіти: досвід, реалії, перспективи» (Івано-Франківськ, 2013); «Інноваційний розвиток вищої освіти: глобальний та національний виміри змін» (Суми, 2014); «Ідеї К.Д.Ушинського в сучасній педагогіці» (Київ, 2014); «Тарас Шевченко в культурному мегапросторі: історична постать, віхи творчості, дискурс» (Умань, 2014); «Освітній конгрес» (Київ, 2014); «Акмеологія – наука ХХІ століття» (Київ, 2014); «Розвиток професіонала та професіоналізму: теорія і практика» (Київ, 2014); *усеукраїнських конференціях*: «Сучасні технології розвитку професійної майстерності майбутніх учителів» (Умань, 2010); «Текст у парадигмальному просторі сучасної лінгвістики» (Переяслав-Хмельницький, 2010); «Актуальні проблеми шкільної та вищівської лінгводидактики: реалії та перспективи. Доробок наукової школи М.І.Пентиліук» (Херсон, 2011); «Лінгвістика та лінгводидактика: надбання, актуальні проблеми, перспективи розвитку» (Бердянськ, 2012); «Слово, речення, текст: когнітивний, прагматичний та лінгводидактичний аспекти» (Херсон, 2012, 2013, 2014); «Сучасні технології розвитку професійної майстерності майбутніх учителів» (Умань 2012); «Сучасний урок мови й літератури: проблеми, пошуки, перспективи» (Глухів, 2012); «Актуальні проблеми культури української мови і мовлення» (Острог, 2012, 2013, 2014); «Навчально-дослідницька діяльність дітей: особливості організації, психолого-педагогічний супровід, досвід роботи, перспективи» (Кіровоград, 2013); «Риторична освіта молоді: сучасні оцінки і проєкції на майбутнє» (Умань, 2013); «Сучасні технології розвитку професійної майстерності майбутніх учителів» (Умань, 2013, 2014); «Пам'яті Олекси Воропая (1913–1986 рр.)» (Умань, 2013); «Українська мовна особистість» (Київ, 2014); «Розвиток національно-мовної особистості в умовах неперервної освіти: надбання, реалії, перспективи» (Умань, 2014); *міжрегіональних конференціях*: «Проблеми сучасної лінгвістики та лінгводидактики» (Умань, 2014); «Розвиток національно-мовної особистості в сучасному освітньому просторі» (Умань, 2014); *інтернет-конференціях*: «Актуальні проблеми прикладної лінгвістики»

(Умань, 2012, 2013, 2014); «Формування мовно-літературної компетентності учнів і студентів» (Житомир, 2013); «Дидактика Яна Амоса Коменського: від минулого до сьогодення» (Умань, 2013); «Педагогічна освіта і наука: традиції, реалії, перспективи» (Умань, 2013); «Сучасні тенденції використання дидактичних ідей Яна Амоса Коменського» (Умань, 2014); «Актуальні проблеми підготовки сучасного вчителя» (Умань, 2014); *семінарах*: «Підготовка вчителя в контексті запитів європейської освіти ХХІ століття» (Умань, 2013); «Підготовка вчителя-словесника: проблеми і перспективи» (Умань, 2013); «Формування мовної особистості в контексті багатоступеневої національної освіти» (Умань, 2014); «Формування читацької компетентності учнів основної та старшої школи» (Умань, 2014); *педагогічних читаннях*: «Василь Сухомлинський у діалозі з сучасністю: розвиток творчої особистості» (Кіровоград, 2013); *круглих столах*: «Формування комунікативної компетентності на уроках української мови» (Київ, 2012); «Методи навчання української мови в системі компетентнісної освіти» (Київ, 2013), «Урок української мови в системі компетентнісної освіти» (Київ, 2014); «Сучасний урок української мови в системі національно-мовної освіти» (Умань, 2014); «Українська вишиванка: регіональний вимір» (Умань, 2014).

Публікації. За результатами дослідження опубліковано 58 наукових праць, із них 1 монографія (одноосібна), 2 навчальні посібники (1 у співавторстві), 3 навчально-методичні посібники (2 у співавторстві), 1 методичні рекомендації, 44 статті у наукових журналах і збірниках наукових праць, зокрема 39 – в українських фахових виданнях (2 у співавторстві), 5 – у виданнях іноземних держав (Великобританія, Польща, Росія), 7 тез виступів на конференціях та семінарах (2 у співавторстві). Загальний обсяг авторського доробку з теми складає 52,3 друк. арк., з яких авторові належить 47,2 друк. арк.

Особистий внесок автора в публікаціях зі співавторами полягає в тому, що застосовано власний досвід до розроблення авторського теоретико-методичного забезпечення технологій сучасного уроку української мови, конструювання сучасних технологій і лінгводидактичного інструментарію уроку української мови, спрямованих на розвиток мовної особистості учня основної школи, його власної комунікативної компетентності, що відбито в авторських працях і в безпосередній участі автора в організації та проведенні педагогічного експерименту. Здобуті наукові результати є особистим досягненням автора. Ідеї, що належать співавторам, не використовувалися в тексті дисертації. У спільних із співавторами наукових працях здобувачеві належить теоретична концепція, написання основного змісту, здійснення загальної редакції. У навчальному посібнику особистий внесок здобувача полягає в розробленні розділів – «Норми сучасної української літературної мови», «Українська мова в аспекті стилістики», «Практичний блок»; у навчально-методичному посібнику розроблено «Теоретичний блок. Повнозначні частини мови», «Практичний блок», «Розділ І. Іменник. Прикметник. Числівник. Займенник», «Розділ ІІІ. Мовні розбори».

Результати захищеної у 2005 р. дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук із теми «Система роботи з розвитку

стилістичних умінь і навичок учнів (10 – 11 класи)» в тексті докторської дисертації не використано.

Обсяг і структура дисертації. Робота складається зі вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел, що містить 584 найменування, із них – 22 іноземні. Повний обсяг дисертації становить 560 сторінки (із них 478 сторінок основного тексту). Робота містить 21 таблицю, 16 рисунків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано актуальність обраної теми, стан наукового розроблення проблеми дослідження; з'ясовано зв'язок роботи з науковими програмами, планами і темами, визначено предмет, об'єкт, мету, завдання дослідження; сформульовано концепцію і гіпотезу наукового пошуку, розкрито його теоретико-методичні засади, методи, етапи, наукову новизну, практичне значення й достовірність здобутих результатів, подано відомості про апробацію дисертаційних матеріалів, особистий внесок здобувача й обсяг дисертації.

У першому розділі – **«Наукові засади сучасного уроку української мови»** – з'ясовано філософське підґрунтя шкільної мовної освіти, схарактеризовано генезу класно-урочної форми організації навчального процесу, визначено педагогічні засади та вплив їх на розроблення теорії сучасного уроку української мови, висвітлено психологічні передумови становлення мовної особистості учня на уроці.

Філософські засади сучасної мовної освіти передбачають визначення стратегічних принципів та загальних способів організації суб'єкт-суб'єктної навчальної діяльності учнів на уроці й виступають необхідною теоретичною платформою і стратегічним методологічним орієнтиром для розроблення ефективної технології сучасного уроку української мови. Розгляд філософських аспектів дослідження дозволив констатувати, що в сучасному освітньому просторі домінують філософськими тенденціями мовної освіти є стандартизація змісту навчання, особистісна орієнтованість, компетентісна спрямованість мовного навчального процесу, діалогізація навчальної діяльності; застосування продуктивних технологій навчання української мови, переосмислення ролі вчителя. Визначаючи концептуальну канву сучасної філософії освіти, учені (В. Андрущенко, М. Бубер, А. Гофрон, М. Євтух, В. Кремень, В. Лутай, С. Ніколаєнко, С. Терепищій та ін.) окреслюють нові підходи до стандартизації змісту освіти як ціннісної основи якості розвитку мовної особистості, формування ключової і предметної комунікативної компетентності учня. Означені філософські тенденції відбивають світоглядні пріоритети суспільства, спрямовують розвиток теорії та методики навчання мови, зумовлюють становлення нових закономірностей, підходів та принципів навчання і сприяють модернізації уроку української мови в основній школі.

Важливого значення в розробленні педагогічного підґрунтя сучасного уроку набули ідеї дидактив і лінгводактів (А. Алексюк, О. Біляєв, М. Вашуленко, В. Загвязинський, Л. Занков, С. Караман, М. Пентилюк,

М. Махмутов, В. Оконь, І. Підласий, О. Савченко, В. Сухомлинський, І. Хом'як, Л. Федоренко, М. Фіцула та ін.) щодо визначення пріоритетних закономірностей, підходів, принципів навчання, що забезпечують ефективну організацію навчального процесу і є вихідними позиціями проектування й проведення уроків мови з метою розвитку мовної особистості учня.

Побудова цілісної, компетентісно спрямованої й особистісно орієнтованої системи навчання української мови на уроці в основній школі зумовлена аспектами й підходами до навчання. Ці поняття в лінгводидактиці більшість учених використовують як синонімічні, хоча є певні відмінності в їх значенні. У нашому розумінні *аспект* – це загальна суспільна орієнтація, напрям реалізації навчання української мови, а *підхід* – конкретна стратегічна система, теоретико-методичні способи, шляхи і технології реалізації навчального процесу. Пріоритетними підходами для проектування й реалізації уроку української мови в 5–9 класах вважаємо компетентісний, когнітивний, особистісно орієнтований, комунікативний і діяльнісний підходи, які реалізуються на уроці цілісно, доповнюючи один одного. Урахування кожного підходу є методично важливою платформою проектування уроку, а комплексна реалізація їх здійснюється шляхом застосування закономірностей, принципів, технологій, методів, прийомів, форм та засобів навчання.

Загальнодидактичними закономірностями є основні положення педагогіки, що відбивають причиново-наслідкові зв'язки між педагогічними категоріями і характеризують процес навчання; закони, покладені в основу шкільної мовної освіти, що реалізуються на уроці мови. Вияв дії цих закономірностей, диференційованих нами на педагогічні, гносеологічні, психологічні, соціологічні, прихований і розкривається в сутності та діяльності конкретних принципів навчання. Лінгводидактичні закономірності навчання мови відбивають істотні зв'язки між мовними явищами та предметами дійсності. Під час підготовки і проведення уроку важливо враховувати закономірності, зіставляти з конкретним навчальним матеріалом, метою уроку, можливостями учнів і відповідно до цього правильно визначати тип, структуру уроку, вдало добирати ефективні методи, прийоми й засоби навчання.

У розділі подано розгорнуту характеристику принципів навчання, інтерпретовано їх до вимог мовної шкільної освіти, запропоновано шляхи реалізації принципів навчання, сформульовані у вигляді правил практичного втілення їх на уроці української мови. Принципи навчання трактуємо як вихідні положення функційно-технологічної організації навчання, основні вимоги до теорії і практики, методологічні орієнтири технології сучасного уроку української мови в основній школі. Уважаємо, що для розроблення теоретико-методичних засад сучасного уроку української мови необхідно застосовувати ефективну систему принципів навчання, яка діє в органічній єдності й представляє принципово важливі положення, що охоплюють усі аспекти й етапи процесу навчання мови в 5–9 класах. Складниками пропонованої системи є пріоритетні принципи навчання: загальнодидактичні (гуманізації і гуманітаризації, антропоцентризму, природовідповідності; єдності навчання, виховання і розвитку; науковості, систематичності й послідовності, наступності

й перспективності, зв'язку теорії з практикою, наочності, доступності, свідомості, індивідуалізації й диференціації, культуровідповідності, застосування різних форми навчальної діяльності, реалізації міжпредметних і внутрішньопредметних зв'язків) та лінгводидактичні (інтегрованого навчання мови і мовлення, видів мовленнєвої діяльності, діалогу культур; мисленнєво-мовленнєвої активності, взаємозв'язку у вивченні всіх розділів шкільної програми, функційно-комунікативної спрямованості в навчанні мови, взаємозв'язку в розвитку усного й писемного мовлення, текстоцентризму, ситуативності). Принципи слугують дидактичною базою для проектування і проведення уроку, визначають вимоги до всіх компонентів навчального заняття й одночасно діють в органічному взаємозв'язку, доповнюючи один одного.

Урахування психологічних чинників, особливої уваги серед яких надаємо психолого-віковим особливостям учнів, мотивації, сприйманню, пам'яті, мисленню, увазі, стимулює активність і розвиває потенційні можливості школярів упродовж їхньої гносеологічної діяльності, забезпечує якісне проектування й розроблення продуктивних технологій уроку української мови, сприяє його оптимізації та ефективності. Психолінгвістичний аспект уроку передбачає формування мовної особистої учня завдяки ґрунтовному вивченню мови, практично-діяльнісному розвитку їхнього мовлення під час застосування комунікативно спрямованих методів навчання. Психолого-педагогічні концепції розвивального навчання й поетапного формування розумових дій дозволили визначити структуру навчально-пізнавальної діяльності учнів на уроці української мови, у межах якої виділено взаємопов'язані етапи – мотиваційний, цільовизначення, виконавчий, контрольний.

У другому розділі – **«Типологічна систематизація сучасного уроку української мови в основній школі»** – визначено основні класифікаційні підходи, що зумовлюють систематизацію сучасного уроку української мови; з'ясовано стрижневий підхід до типології сучасних уроків мови; виокремлено складники структури уроку мови; узагальнено класифікаційну систему уроків української мови відповідно до вимог сучасної мовної освіти; схарактеризовано основні типи сучасних уроків української мови.

Питання класифікації уроків української мови було й залишається в колі наукових інтересів педагогів та лінгводидактів. Наявність різних класифікаційних ознак і типологій (за дидактичною метою (Ю. Бабанський, О. Біляєв, М. Пентилюк, І. Хом'як, Г. Шелехова та ін.); за метою організації навчально-пізнавальної діяльності (С. Караман, О. Пометун, К. Плиско та ін.); за основними етапами навчально-виховного процесу (С. Іванов, Є. Пасов, М. Поздняков та ін.) свідчить про складність і багатогранність уроку як категорії дидактики й лінгводидактики. У процесі аналізу методично виправданим та найбільш доцільним є поділ уроків на основі дидактичної, або навчальної, мети, оскільки враховує завдання цілісної мовної освіти.

Відповідно до пріоритетів сучасного навчання мови компетентнісний підхід визначено основним. Це зумовлює і переорієнтацію глобальної дидактичної мети – формувати компетентність (знання, уміння, навички і досвід діяльності). У межах навчального предмета «Українська мова» ключова

компетентність водночас є і предметною – комунікативною компетентністю, що є комплексним поняттям і складається з мовленнєвої, мовної, власне комунікативної, соціокультурної та діяльнісної компетентностей.

Структура сучасного уроку – це чіткий, послідовний, продуманий, спроектований і складений учителем план проведення навчального заняття, спрямований на досягнення комплексної мети, цільових завдань у процесі навчально-комунікативної суб'єкт-суб'єктної взаємодії. Відповідно до вимог сучасної системи мовної освіти і на підставі визначених нами взаємопов'язаних етапів навчально-пізнавальної діяльності учнів на уроках встановлено стрижневі структурні етапи уроку української мови, що відтворюють цілісний навчальний процес (організація класу, мотивація, перевірка домашнього завдання, актуалізація опорних знань і вмінь, цільовизначення, засвоєння знань, формування вмінь та навичок, рефлексія, пояснення домашнього завдання, підсумки уроку). Особливої уваги в умовах компетентісно орієнтованого уроку надаємо таким структурним етапам уроку як мотивація, цільовизначення і рефлексія. Мотивація учнів має на меті пробудити в них інтерес до навчальної теми, мобілізувати пам'ять, спонукати їх до пізнавально-дослідницької діяльності, зацікавити подальшою роботою на уроці. Цільовизначення – етап уроку, завданням якого є повідомити тему й мету, сформулювати цілі навчального заняття, «перевести» навчальну мету та цільові завдання уроку у внутрішній план діяльності кожного учня, залучити школярів до цілеспрямованої роботи, поставити перед ними чіткі цілі й окреслити кінцевий результат, якого необхідно досягти після завершення навчального заняття. Рефлексія забезпечує зворотний оперативний зв'язок, дає змогу зіставити очікувані результати, окреслені на етапі цільовизначення, й одержані результати процесу навчання на уроці. Рефлексію тлумачимо і як діяльність учителя (з метою оцінювання власної педагогічної роботи й результату учіння школярів), і як діяльність учнів (аналіз власного процесу учіння). Окремі структурні етапи повинні бути обов'язковими, а їх кількість і послідовність можуть бути змінними, варіантними залежно від мети й типу уроку.

Узявши до уваги науковий доробок педагогів і методистів, відповідно до нових завдань мовної освіти, пріоритетних напрямів шкільного мовного навчання, вимог чинних державних документів, ми розробили модернізовану та вдосконалену класифікацію – типологічну систематизацію сучасних уроків української мови. На підставі дослідження науково-методичних джерел і з урахуванням проаналізованих класифікацій поділяємо уроки української мови в основній школі на традиційні, що мають класичну структуру та відповідають чинним стандартам, і нетрадиційні, що мають гнучку, нетривіальну будову, своєрідно спроектовані структурні етапи й оригінальний інноваційний лінгводидактичний інструментарій. Традиційні уроки поділяються на групи: аспекти уроки, спрямовані на вивчення всіх рівнів мовної системи, розвиток мовної компетентності учнів у взаємозв'язку з іншими компетентностями; уроки розвитку комунікативних умінь, орієнтовані на розвиток мовленнєвої й комунікативної компетентності, вмінь здійснювати мовленнєву діяльність, спілкуватися. З урахуванням тенденцій і пріоритетів, ключових орієнтирів і

стратегічних завдань сучасної мовної освіти в межах кожної групи уроків української мови визначено основні їх типи.

У дослідженні подано розгорнуту характеристику найбільш поширених класифікацій аспектних уроків мови, розроблених лінгводидактами (М. Баранов, О. Біляєв, С. Караман, М. Львов, Н. Остапенко, М. Пентилюк, М. Поздняков, К. Плиско, Л. Рожило, Т. Симоненко, О. Текучов, С. Чавдаров). На підставі їх аналізу встановлено, що класифікації аспектних уроків побудовані за різними ознаками, а якщо класифікаційна ознака одна, то неоднакова кількість типів уроків, тому загально визнаної типології не існує. Усебічно проаналізувавши класифікації уроків української мови, з'ясовано, що більшість учених поділяють уроки мови відповідно до їх навчальної мети.

У проєкції нових пріоритетів мовної освіти визначено, що аспектні уроки української мови спрямовані на розвиток мовної компетентності та покликані формувати мовні та частковомовленнєві вміння, навички й досвід застосування їх у практиці. Услід за О. Біляєвим і М. Пентилюк визначаємо основні типи аспектних уроків української мови, ураховуючи стратегічні підходи до процесу вивчення української мови в основній школі – переорієнтування від «ЗУНівського» до компетентнісного підходу, покликаного формувати комунікативну компетентність, насамперед мовленнєву й мовну в поєднанні з соціокультурною та діяльнісною компетентностями. З урахуванням вимог сучасної мовної освіти, у межах якої відбувається розвиток мовної особистості майбутнього громадянина України, і здобутків класичної та сучасної лінгводидактики визначаємо систему аспектних уроків української мови як цілісну, багатокомпонентну структуру, що складається з основних типів: уроки засвоєння знань, уроки формування вмінь та навичок; уроки практичного застосування знань, умінь та навичок; уроки контролю; уроки повторення, узагальнення і систематизації; уроки аналізу й корекції навчальних досягнень.

У дослідженні представлено типові моделі аспектних уроків української мови, розроблені з урахуванням концепт-ідей сучасної мовної освіти і відповідно до ключових орієнтирів чинних державних документів. Безумовно, означені моделі можуть змінюватися, але їх основні структурні компоненти, що визначають стратегічну навчальну мету уроку, є його сталим центром. Наприклад, для уроку засвоєння нових знань – це етап пояснення нового матеріалу і свідоме його розуміння й осмислення учнями. Усі інші етапи уроку можуть утворювати різні комбінації і варіанти.

Здійснено ретроспективний аналіз, схарактеризовано динаміку розвитку й типологію уроків розвитку зв'язного мовлення в лінгводидактиці ХХ ст., досліджених провідними лінгводидактами (О. Біляєв, М. Пентилюк, М. Стельмахович, Г. Шелехова). Доведено, що уроки розвитку зв'язного мовлення, по суті, є першоосновою сучасних уроків розвитку комунікативних умінь. На основі концептуальних досліджень С. Карамана, М. Пентилюк, Г. Шелехової, І. Хом'яка та інших учених уточнено назву уроків, спрямованих на розвиток мовленнєвої діяльності й комунікативної компетентності, – це уроки розвитку комунікативних умінь (РКУ). На нашу думку, уроки розвитку комунікативних умінь – це уроки, що передбачають формування мовленнєвої

компетентності учнів, спрямовані на засвоєння мовленнєвої та комунікативної теорії, розвиток усіх видів мовленнєвої діяльності і практичне вироблення мовленнєвих й комунікативних умінь. Окреслено концептуальні ознаки, зміст, особливості уроків розвитку комунікативних умінь.

В умовах сьогодення визначилися нові тенденції в класифікації уроків розвитку комунікативних умінь. Уважаємо, що тип означених уроків варто пов'язувати з тим видом мовленнєвої діяльності, формування якої здійснюється на конкретному уроці. Услід за М. Пентилюк на основі ключової навчальної мети і виду мовленнєвої діяльності виділено основні типи уроків розвитку комунікативних умінь: уроки сприймання чужого мовлення (аудіювання і читання); уроки відтворення готового тексту (переказ); уроки створення власних висловлювань (говоріння і письмо). У роботі в межах кожного типу уроку РКУ визначено мету, структурні етапи, види, а стрижневим структурним елементом визначено практичну навчально-мовленнєву діяльність учнів.

У лінгводидактичній теорії і шкільній практиці засвідчено, що сучасний урок у школі все більше набуває ознак неординарності за структурою, проектуванням, організацією й методикою проведення. Нестандартним уроком називаємо навчальне заняття, що має нетрадиційну, гнучку будову, своєрідно спроектовані структурні етапи й оригінальний інноваційний лінгводидактичний інструментарій (методи, прийоми, форми навчання). Сутність нестандартного уроку вбачаємо в такій структурі змісту та форми, яка б викликала насамперед інтерес учнів і сприяла їхньому ефективному навчанню, розвитку й вихованню. Визначено істотні ознаки нестандартного уроку: гнучка структура, широка варіантність структурних етапів; зміна традиційних функцій учителя й учня; активне застосування колективної і групової форм роботи; максимальна реалізація міжпредметних зв'язків. Ураховуючи основне завдання шкільної мовної освіти і беручи до уваги зміст, способи і форми проведення уроку української мови, запропоновано поділяти нестандартні уроки української мови на групи – інтегрований урок і урок довільної структури та змістової спрямованості. Кожен тип має свою специфіку й форми.

Провідною ідеєю інтегрованих уроків, у режимі реалізації яких поєднано споріднений матеріал кількох навчальних дисциплін навколо однієї теми, вважаємо те, що учні вивчають явище чи поняття з різних боків у межах не одного, а кількох суміжних предметів і водночас підвищують й поглиблюють рівень власного інтелекту, формують таку систему знань, умінь та досвіду, що відповідає актуальним і перспективним потребам мовної особистості. Класифікуємо інтегровані уроки з урахуванням предметів, що поєднуються (мова і література; мова і музика; мова, народознавство і музика тощо). Різновидом інтегрованого уроку вважаємо бінарні уроки, які готують і проводять двоє вчителів, об'єднуючи за змістом в одному часовому просторі вивчення двох предметів (мову і математику, мову й географію та ін.) здебільшого з метою зміцнення знань, умінь і навичок учнів. Установлено, що урок довільної структури і змістової спрямованості має особливо гнучку структуру, відбиває основний зміст навчального заняття та заснований на програмовому матеріалі. Основними видами таких уроків нами визначено урок-семінар, урок-

конференцію, урок-дослідження, урок-лекцію, урок-залік, урок-гру й представлено їх науково-методичні особливості.

У третьому розділі – **«Проектування сучасних уроків української мови в основній школі»** – висвітлено питання: професійна компетентність сучасного вчителя-словесника, цілевизначення уроку, зміст уроку української мови в аспекті пріоритетів сучасної мовної освіти, проектування вчителем навчального заняття, учіння як основна діяльність учня і компонент педагогічної роботи вчителя; вимоги до сучасного уроку.

Студіювання праць вітчизняних і зарубіжних учених (О. Біляєв, Є. Джеменз, К. Климова, Н. Кузьміна, М. Леннон, А. Маркова, Н. Остапенко, М. Пентилюк, О. Семенов, В. Сидоренко, Т. Симоненко, Т. Хайланд та ін.) дає підстави стверджувати, що професійна компетентність учителя-словесника – це інтегральна єдність сформованих предметно-фахових знань, умінь і навичок та досвіду навчально-методичної роботи, здатність креативно розв'язувати професійно-життєві завдання, необхідні для якісного проектування навчально-виховної роботи та здійснення продуктивної процесуально-технологічної діяльності на уроці української мови. Професійна компетентність є якісною характеристикою вчителя, що охоплює систему предметних наукових знань, глибокої обізнаності в галузі педагогіки, психології, методики навчання, а також креативної діяльності. З урахуванням цього вважаємо, що самотність професіоналізму вчителя виявляється в нероздільній цілісності, взаємозв'язку та взаємозумовленості складників професійної компетентності, аксіологічним ядром якої визначаємо філологічну (фахову), педагогічну, психологічну, методичну, креативну компетентності та особистісні якості педагога.

У дослідженні встановлено, що функціонування уроку як системи пов'язане насамперед із процесом цілевизначення. Сутність цілевизначення розуміємо як інтерпретацію соціальних й освітніх потреб у чітко сформульовану мету уроку, спрямовану на розвиток мовної особистості учня у фіксованому чинними державними документами напрямі. Обґрунтовано, що цілевизначення є комплексним утворенням і складається з низки взаємопов'язаних складників – цілеспрямованості, власне цілевизначення та цілереалізації. На підставі аналізу сучасних наукових розвідок стверджуємо, що означені поняття взаємопов'язані, становлять собою системну послідовність і трактуються нами так: цілеспрямованість – це комплекси цілей українськомовної освіти, зумовлені потребами суспільства та концептуальними орієнтирами мовної освіти, спроектовані в меті і змісті сучасного уроку; прагнення досягти їх; цілевизначення – триєдина мета уроку, інтерпретована відповідно до вимог чинних державних документів і конкретизована в цілях певного чітко окресленого процесу навчання; планування і проектування дій для досягнення цілей; цілереалізація – методично спроектований і впроваджений на практиці шлях досягнення визначених навчально-пізнавальних цілей, конкретне здійснення навчально-пізнавальних дій для досягнення визначених цілей у процесі міжособистісної взаємодії вчителя й учнів на аспектних уроках та уроках розвитку комунікативних умінь.

Основними системоутворювальними й вихідними складниками цілевизначення сучасного уроку є мета і ціль, взаємопов'язані й невіддільні поняття, які в просторі дидактики і лінгводидактики вживають як синонімічні, але рівень їх синонімічності не абсолютний: мета – це те, чого особистість хоче досягти, а ціль – чого намагається досягти. Отже, мета – це головний результат, що ідеально мисленнево передбачається й очікується у процесі навчальної діяльності, а ціль – засіб досягнення мети, заплановані реальні, конкретні завдання, зусилля, способи та дії особистості, що спрямовують її діяльність на свідомо визначений шлях і рух до запланованого результату та підпорядковані її волі в процесі досягнення поставленої мети. Зміст цілевизначення відбито в триєдиній меті уроку, яка конкретизує можливості навчання, розвитку й виховання учня на матеріалі певного предмета, у межах нашого дослідження – під час вивчення української мови в основній школі. Мета уроку функціонує як єдина системна структура, що складається з трьох взаємопов'язаних компонентів-цілей: навчальної (засвоєння наукових лінгвістичних знань, вироблення мовленнєвих, мовних і комунікативних умінь та навичок); розвивальної (розвиток мовлення, мислення, пам'яті, творчих здібностей тощо); виховної (формування світогляду, моральних якостей, естетичної культури та ін.). До процесу цілевизначення дотичні як учитель-словесник (чітко визначає, моделює і формулює триєдину мету уроку, спрямовує дії учнів у вибраному напрямі), так і учні (осмислюють особистісну мету, інтерпретують її до власної «Я-концепції», ставлять перед собою завдання).

З'ясовано взаємозв'язок та відповідність змістових компонентів чинних документів і змісту сучасного уроку, окреслено зміст сучасного уроку української мови в основній школі й визначено його доміанти в аспекті компетентісно спрямованої мовної освіти.

Установлено, що оновлений зміст уроку української мови різноплановий і спрямований на формування комунікативної компетентності учня. Домінантний акцент у змісті уроку робимо на висвітленні комунікативно спрямованих питань. Обсяг і характер наповнення кожного змістового компонента декларовано державними документами, а вчитель конкретизує й реалізовує його на уроці з метою цілісного розвитку всіх складників комунікативної компетентності. Визначено, що зміст сучасного уроку – це системне утворення, що складається з основних компонентів – теоретичного (спрямованого на засвоєння знань), практичного (передбачає вироблення практичних умінь, навичок, досвіду) і методичного (трансформованого в комплекс традиційних та інноваційних методів, прийомів, форм і засобів).

У розділі обґрунтовано, що перспективним та найбільш продуктивним процесуальним аспектом підготовки уроку є педагогічне проектування, що створює можливості ефективного визначення майбутнього процесу проведення уроку, його структурних етапів, змістової наповнюваності, вибору методів, прийомів, форм навчання. Педагогічне проектування становить цілісний комплекс дій учителя, спрямованих на визначення педагогічних умов, що забезпечують ефективну навчальну діяльність на уроці, розроблення ефективної технології сучасного уроку та реалізацію педагогічного проекту з

метою розвитку комунікативної компетентності учнів. Педагогічне проектування трактуємо як системний елемент професійної діяльності педагога, конструктивну і продуктивну діяльність учителя-словесника, що передбачає планування та побудову практики навчання мови, охоплює розроблення інноваційної технологічної моделі сучасного уроку, передбачення основних сумісних дій учителя й учнів, визначення і конструювання етапів перебігу уроку, прогнозування майбутніх його результатів, створення теоретико-методичного забезпечення уроку, здійснення та оцінювання результатів реалізації творчих методичних задумів. Установлено, що педагогічне проектування сучасного уроку української мови складається з основних етапів: моделювання (вихідний етап, на якому педагог визначає концепцію уроку, чітко формулює мету, конкретизує цілі, зміст навчального заняття (теоретичний, практичний, методичний компоненти), структурні етапи уроку, власне проектування (найбільш складний, креативний, дієвий етап, який передбачає уточнення концепції та мети уроку, наповнення створеної моделі та всіх її складників, визначення теоретико-методичного змісту уроку, створення і розроблення технології його проведення, фіксація змісту й етапів уроків, форм, методів, прийомів, засобів навчання), конструювання (деталізація створеного проекту відповідно до конкретного класу, адаптація розробленої моделі до реальних учасників навчально-виховного процесу). Педагогічне проектування тісно пов'язане з технологічним підходом до освіти, оскільки за допомогою нього створюється технологія уроку української мови, спрямована на гарантоване досягнення наперед запланованого результату. Запропоновано технологічну модель уроку української мови. Це реально створена структура у вигляді таблиці-конспекту (або поширеного конспекту), що включає всі компоненти змісту уроку (теоретичний, практичний, методичний), відображає поля взаємопов'язаної діяльності вчителя-словесника й учня, відтворює послідовну співдіяльність і взаємодію всіх учасників навчального процесу, технологію його проведення.

Цілісність процесу мовного навчання, що здійснюється впродовж уроку української мови, забезпечується постановкою та досягненням цілей навчання та учіння, тому носить двобічний характер і неможлива без єдності діяльності всіх учасників навчального заняття. Поле педагогічної діяльності вчителя-словесника – навчання / викладання – охоплює проектування, реалізацію й аналіз уроку як основної форми навчання; спрямування, організацію й управління пізнавальною діяльністю учнів упродовж навчального часу, контроль і оцінювання їх виконання. Поле діяльності учнів – учіння – передбачає активну пізнавально-дослідну, креативну діяльність, спрямовану на розвиток власної комунікативної компетентності.

У дисертації обґрунтовано важливий аспект процесу навчання на уроці – учіння школярів, що є неодмінною умовою ефективності навчального заняття. Установлено, що учіння – це осмислена пізнавально-дослідницька діяльність учня за керівництва вчителя-словесника, спрямована на вироблення індивідуальної комунікативної компетентності, а ефективність цього процесу характеризується не тільки досконалою науково-методичною організацією та

реалізацією уроку з боку вчителя, а й обов'язковою цілевизначеністю й активністю навчальної діяльності самого учня. Доведено, що результатом учіння в системі сучасного уроку є мовна навченість учня, що виявляється в сформованості власних комунікативних компетентностей, позитивних особистісних якостей та ціннісних орієнтацій. На підставі психолого-педагогічних і лінгводидактичних концепцій визначено рівні активності учіння на уроці української мови: репродуктивно-наслідувальний (сприймання й механічне відтворення інформації, джерелом якої є вчитель-словесник або підручник української мови), частково-пошуковий (самостійне розв'язування стандартних навчальних завдань завдяки допомозі вчителя й застосуванню інструктивних матеріалів), творчий (самостійний та нестандартний спосіб розв'язання навчальних завдань або застосування здобутих знань і вмінь у нетипових ситуаціях). Спеціально організована вчителем мотивація учіння на уроці передбачає поступове вдосконалення рівня активності – перехід від репродуктивно-наслідкового до творчого. З'ясовано, що продуктивними способами здійснення учіння на уроці є учіння екстраактивне (пасивне – мене навчають), внутрішнє (самонавчання – навчаю себе сам), інтраактивне (активне – навчаю інших), інтерактивне (взаємонавчання – навчаюсь у взаємодії). Почергова зміна способів учіння або одночасне інтегрування кількох видів учіння зумовлює реальне впровадження нової філософії учіння, що передбачає досягнення результативного навчання, за якого більшість учнів не просто засвоюватимуть знання і формуватимуть уміння (мовленнєві, мовні, власне комунікативні), але й активно пізнаватимуть й осмислюватимуть їхню сутність та особливості, тобто здійснюватимуть когнітивне учіння, спрямоване на розвиток мислення й комунікативної компетентності.

З урахуванням вимог сучасного суспільства і пріоритетів мовної освіти виділено комплекс взаємопов'язаних новітніх вимог до сучасного уроку української мови: загальнодидактичні (зумовлені потребами суспільства та держави в розвитку громадянина нової генерації – забезпечити належний рівень компетентності особистості) й лінгводидактичні (відбивають цілі й завдання мовної освіти – формувати мовну особистість, розвивати комунікативну компетентність учня, його природний мовленнєвий потенціал і креативні можливості). У межах кожної групи визначених вимог схарактеризовано основні складники: загальнодидактичні (дидактичні, психологічні, виховні, гігієнічні) й лінгводидактичні (наукові, змістові, орієнтаційні, реалізаційні), що діють комплексно та взаємопов'язано і безпосередньо впливають на продуктивність уроку.

У четвертому розділі – **«Технологія сучасного уроку української мови»** – висвітлено сутність технологічного підходу до навчання української мови, представлено лінгводидактичну модель навчання української мови на сучасних уроках в основній школі (Рис. 1), розроблено технології сучасного уроку української мови в аспекті особистісно орієнтованої, проблемної, інтерактивної технологій, технології розвитку критичного мислення; визначено лінгводидактичний інструментарій сучасного уроку мови.

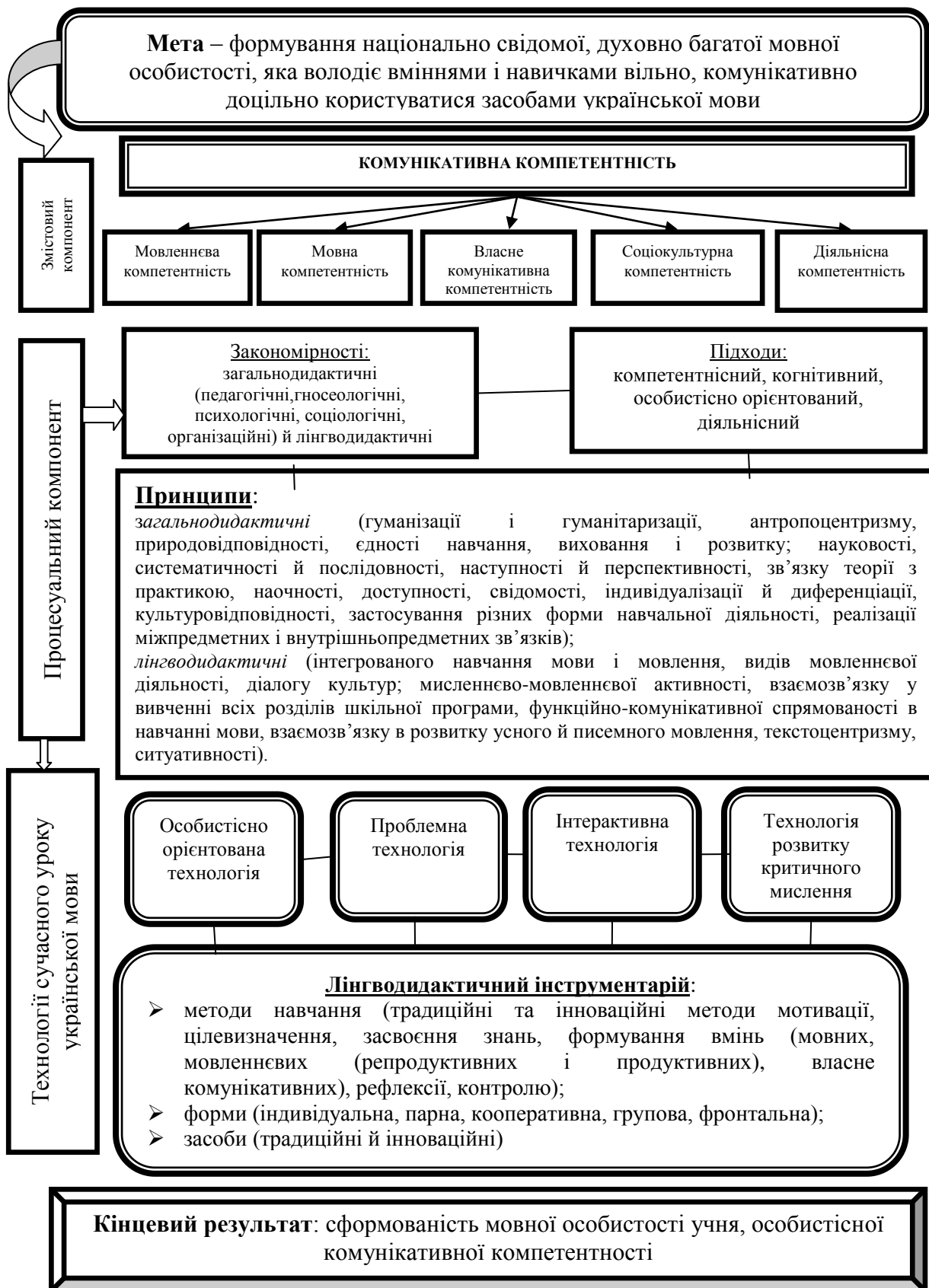

Рис. 1. Лінгводидактична модель навчання української мови на сучасних уроках в основній школі

У результаті студіювання теоретико-методичних і науково-експериментальних джерел встановлено, що технологічний підхід до навчання найбільше відповідає новим завданням та сучасній компетентнісній парадигмі мовної освіти. Уточнено базові поняття «технологічний підхід», «освітня технологія», «педагогічна технологія», «технологія навчання», «технологія уроку». Технологічний підхід визначено вихідним складником сутності новочасної освітньої парадигми, у межах якої впроваджується певна технологія чи сукупність їх. Обґрунтовано, що технологічний підхід передбачає системний, організований, цілеспрямований вплив на процес учіння школярів, а також керівництво їхніми пізнавальними діями з метою досягнення наперед визначених цілей мовної освіти. Технологію сучасного уроку української мови витлумачено як системну лінгводидактичну концептуальну організацію навчального процесу; технологічну модель, проект, алгоритм вмотивованої та цілевизначеної співпраці й активної суб'єкт-суб'єктної взаємодії вчителя й учня з метою досягнення гарантованого рівня наперед спрогнозованого результату. Установлено, що технологія уроку передбачає гарантію кінцевого результату, проектування майбутнього навчального процесу, урахування суб'єктного чинника і наявність зворотного зв'язку (рефлексії). З'ясовано, що конструювання процесу навчання на основі технологічного підходу містить такі етапи: мотивація й організація навчальної діяльності; цілевизначення й проектування запланованих очікуваних результатів навчання; дія лінгводидактичного інструментарію (методів, прийомів, форм, засобів навчання); моніторинг і корекція якості навчальної діяльності; рефлексія пронизує весь процес навчання. Визначено, що технологія уроку української мови є комплексним поняттям і складається з низки компонентів (суб'єкти навчання (учитель-словесник та учень/учні); проектування (моделювання, власне проектування, конструювання); цілевизначення (мета уроку, комплекс цілей і завдань); зміст (теоретичний, практичний і методичний компонент); закономірності, підходи, принципи навчання; лінгводидактичний інструментарій (методи, прийоми, форми, засоби); етапи процесу навчання (мотивація, цілевизначення, цілереалізація, моніторинг, рефлексія / корекція); тип, структура, технологічна модель уроку), що функціують у взаємозв'язку.

Запропоновано особистісно орієнтовану технологію уроку української мови, яку розуміємо як суб'єктно орієнтовану, методично спроектовану й реалізовану вчителем-словесником організацію й керівництво процесом активного учіння, спрямованого на розв'язання спеціально визначених навчальних цілей комунікативно компетентнісного й мовленнєво-діяльнісного характеру, різної складності та проблематики. Сконструйовано особистісно орієнтовану технологію уроку української мови, що охоплює стрижневі структурні етапи навчального заняття та змістові особливості уроку. Процесуальна реалізація структурних етапів розробленої особистісно орієнтованої технології (мотивація – цілевизначення – цілереалізація – рефлексія / корекція) спрямована на створення необхідних умов для самопізнання, самореалізації, самовираження кожного учня в класі і класного колективу в цілому. Визначальним у забезпеченні досягнення цілей особистісно

орієнтованого уроку вважаємо створення особливих педагогічних ситуацій та «занурення» в них учнів з метою їх цілеспрямованого саморозвитку. У дослідженні запропоновано види особистісно орієнтованих ситуацій, виділених за навчальною метою і відповідним способом формулювання цілі: ситуація зацікавленості, ситуація вибору, проблемно-пошукова ситуація, рольова ситуація, ситуації успіху. Важливою ознакою особистісно орієнтованої технології є надання учням свободи вибору варіантів вправ, завдань, способів виконання їх, форм звіту і забезпечення необхідних умов для такого вибору, розроблення системи індивідуальних і диференційованих вправ та завдань.

У дисертації детально схарактеризовано проблемну технологію уроку української мови, яку трактуємо як спроектовану вчителем організацію процесу активного оволодіння учнями новими знаннями і способами дій, спрямовану на самостійне вироблення учнем власної комунікативної компетентності, інтенсивне здобуття ним знань і вироблення вмінь, розвиток самостійної активної пізнавальної діяльності проблемного спрямування. Рушійною силою є суперечність між знаннями й уміннями, якими учень володіє, і потребою в нових знаннях та вміннях чи їх більшому обсязі. Вихідною точкою на цьому шляху є проблемна ситуація, у якій певні відомості потребують з'ясування, уточнення, розв'язання, вирішення. Сучасний урок мови в проекції технології проблемного навчання є ланцюгом послідовних навчальних проблем від усвідомлення проблемної ситуації до контролю за результатами виконання проблемних завдань, що дає змогу вчителю координувати процес навчання з метою активізації мислення учнів і оволодіння новими знаннями, уміннями й навичками, досвідом дослідницької та творчої діяльності. Простежено еволюцію й сутнісні ознаки основних складників означеної технології: «проблемна ситуація», «проблемна задача (вправа)», «проблемне завдання», «проблемне запитання». Виділено шляхи створення проблемних ситуацій на уроці (проблемна ситуація з ускладненням, проблемна ситуація-діалог, ситуація-проблема) й основні способи їх створення. Запропоновано види проблемних ситуацій за змістом навчального матеріалу, інформаційною наповнюваністю, характером навчальної діяльності, спрямованістю на пошук нового, структурним етапом уроку.

Обґрунтовано, що урок в аспекті технології розвитку критичного мислення є однією із сучасних педагогічних систем, що забезпечує формування комунікативної компетентності учня як предметної і ключової. Технологія розвитку критичного мислення, що формує навички роботи з інформацією в процесі репродуктивної та продуктивної діяльності, передбачає практичне застосування наукового підходу до нетривіального розв'язання мовленнєвих, мовних, комунікативно спрямованих проблем у межах конкретного уроку. В основі такого навчання є інформація (текст) та вироблення вміння розмірковувати над нею, висунення гіпотез, перевірка достовірності їх, розгляд альтернативних думок, доведення й обґрунтування. Своєрідність цієї технології уроку, що ґрунтується на концептуальних ідеях когнітивної методики навчання української мови, полягає у сприйнятті, осмисленні, трактуванні навчальних лінгвістичних засобів – текстів-концептів – носіїв етнокультурної і

соціокультурної інформації. Змістові та процесуальні особливості технології уроку в проекції розвитку критичного мислення створено з урахуванням стадій когнітивного процесу критичного характеру (виклик – осмислення – роздуми). Технологія розвитку критичного мислення передбачає модернізацію лінгводидактичного інструментарію сучасного уроку мови, стрижнем якого є активні методи, прийоми, форми навчання. Запропоновано роботу з текстом, змістовою інформацією здійснювати за допомогою продуктивних активних методів переважно діалогічного характеру (мозковий штурм, дидактичні ігри (ігрові, ділові, рольові), дискусії, метод проектів тощо), когнітивно-розвивальних вправ: аналітичних (містять аналіз інформаційного текстового матеріалу (мовленнєвий, мовний, комунікативний, соціокультурний)); комунікативних (стимулюють учнів до активної комунікативної діяльності, передбачають розвиток творчих мовленнєвих здібностей); асоціативних (спонукають учнів до виявлення емоційного ставлення до тексту й змістової інформації); дослідницьких (передбачають залучення учнів до творчої діяльності завдяки пізнавальному пошуку, дослідженню, розв'язанню проблемної ситуації). Розроблено систему лінгводидактичних прийомів (читання з маркуванням (Інсерт), читання із зупинками, кластер (групування, асоціативний куш), ромашка запитань (за Б. Блумом), сенкан (Сінквейн), РАФТ (за К. Санте), сократівські питання, дискусія, диспут, «Лист по колу»), що забезпечують продуктивне практичне впровадження технології критичного мислення на уроці української мови.

У розділі описано інтерактивну технологію уроку української мови як інноваційну форму організації навчального процесу, покликану створити комфортні педагогічні умови, за яких кожен учень у процесі активного учіння буде розвивати власну комунікативну здатність, інтелектуальну спроможність, особистісні якості. Обґрунтовано, що в умовах інтерактивного навчання реалізовується навчально-пізнавальний дискурс, який кваліфікуємо як комунікативну репрезентацію контактного суб'єкт-суб'єктного спілкування вчителя – учня – учнів з метою передавання науково-змістової інформації і розвитку всіх складників комунікативної компетентності (мовленнєвої, мовної, власне комунікативної, соціокультурної, діяльнісної). На наш погляд, квінтесенцією інтерактивної технології сучасного уроку української мови в основній школі є діалогічна / полілогічна суб'єкт-суб'єктна взаємодія всіх учасників процесу навчання, міжособистісний навчально-пізнавальний дискурс з метою формування комунікативної компетентності мовця-школяра. Під час міжособистісного навчально-пізнавального дискурсу відбувається розвиток учня-мовця (а не учня-мовознавця) та підготовка його до життєвої комунікативної взаємодії. Важливими завданнями в процесі навчально-пізнавального дискурсу на уроці є навчальні та розвивальні цілі, чітко визначені на початку уроку і внутрішньо мотивовані з метою досягнення наперед запланованих позитивних результатів. Шляхами досягнення визначених цілей є діалогічна взаємодія, до якої залучаються всі учні класного колективу. У співпраці замість відтворення, репродукування «готової» інформації (абстрактно відірваної від життєвих реалій) школярі обґрунтовано

висловлюють власні думки, «переживають» комунікативні ролі, здобувають нові знання, виробляють уміння, набувають досвіду. Центральним моментом означеної технології уроку визначено міжособистісну навчально-пізнавальну взаємодію, найголовнішою особливістю якої є здатність учня «занурюватися» в навчальну комунікативну ситуацію, «переймати роль іншого», уявляти, як його сприймає співрозмовник, інтерпретувати дії інших та стратегічно конструювати й зреалізовувати власні дії. Процес навчання в режимі інтерактивної технології уроку української мови передбачає роботу в парах, роботу в групах, використання інтерактивних прийомів (мікрофон, незакінчені речення, два – чотири – всі разом, метод ПРЕС, займи позицію, карусель), моделювання комунікативних та проблемних ситуацій, використання дидактичних ігор (імітаційних, рольових), спільне розв'язання поставленої пізнавальної проблеми. У межах інтерактивної технології уроку схарактеризовано й запропоновано технології кооперативного навчання; колективно-групового навчання; ситуативного моделювання; опрацювання дискусійних питань. Інтерактивна технологія уроку української мови охоплює основні структурні етапи (мотивація, цільовизначення, інтерактивна цілереалізація, рефлексія), кожен з яких має свої змістові та процесуальні особливості.

У розділі представлено розроблений лінгводидактичний інструментарій сучасного уроку української мови, який визначаємо як діяльнісну основу процесу навчання, чітко визначену і сконструйовану систему методів, прийомів, форм і засобів відповідно до мети й змісту уроку, що знаходиться у постійному взаємозв'язку і взаємодії, спрямовується й реалізується задля досягнення запланованого результату. Найбільш практичним виявом лінгводидактичного інструментарію вважаємо технологічну систему методів і прийомів, зумовлену метою і комплексом цілей уроку, визначену процесом розгортання сумісної навчальної співпраці вчителя й учнів. У дослідженні виходимо з того, що визначити всі можливі варіанти поєднання методів відповідно до конкретної технології неможливо. Кожен учитель як окрема професійно компетентна особистість має безліч можливостей для варіювання методів навчання й розробляє індивідуальну технологію навчального заняття з урахуванням природного ситуаційно-функційного середовища та контингенту учнів. Переконані, що технологічну систему методів і прийомів уроку української мови можна окреслити лише узагальнено, а методологічно спроектувати можливо за допомогою конструювання технологічної моделі методів та прийомів конкретного уроку з певною навчальною метою, спрямованою на досягнення цілей, і визначеним класним колективом.

У п'ятому розділі – **«Експериментально-дослідне навчання рідної мови в основній школі за сконструйованими технологіями сучасного уроку української мови»** – представлено організацію, перебіг й апробацію педагогічного експерименту (констатувального, формувального, контрольного етапів), моніторинг ефективності сконструйованої системи технологічних моделей уроків української мови в основній школі.

З метою діагностики процесу і результату ефективності сконструйованих технологій сучасного уроку української мови в основній школі було розроблено

критерії і параметри оцінювання якості діяльності учасників навчального процесу на уроці. Ураховуючи, що процес навчання охоплює поле діяльності як учителя, так і учня, було визначено критерії, які стосувалися моніторингу якості педагогічної діяльності педагога і школяра. Зовнішні критерії (готовність учителя до інноваційної педагогічної діяльності, цільовизначеності уроку, проектування уроку, власне педагогічної інноваційної діяльності, результативності педагогічної діяльності) призначені для якісного оцінювання педагогічної діяльності вчителя-словесника. Внутрішні критерії якості навчальної діяльності (діяльнісно-мотиваційний, діяльнісно-цільовизначальний, цілереалізаційно-когнітивний, цілереалізаційно-діяльнісний) співвідносні з процесом і результатом учіння школярів. З урахуванням ключових предметних компетентностей, задекларованих стандартами мовної освіти, виділено три напрями, що відповідають цілеспрямованості навчальної діяльності учнів на уроці – мовленнєвий, мовний, власне комунікативний, в основу оцінювання яких покладено чотири рівні – високий, достатній, середній, низький. Розроблені критерії вимірювання якості діяльності учасників процесу навчання на уроці української мови в основній школі, що відповідають критеріям оцінювання навчальних досягнень у системі загальної середньої освіти, показники оцінювання за рівнями (високий, достатній, середній, низький) було застосовано на всіх етапах педагогічного експерименту.

Експериментальне дослідження було проведено в три етапи. Перший етап – констатувальний – мав на меті здійснити ґрунтовний науково-теоретичний аналіз досліджуваної проблеми, проведення констатувального зрізу, визначення сучасного стану навчання мови в основній школі, розроблення експериментальних технологій сучасного уроку української мови. Другий етап – формувальний – спрямований на впровадження й апробацію сконструйованих технологій сучасного уроку української мови в навчальний процес експериментальних шкіл. Третій етап – контрольний – покликаний перевірити ефективність сконструйованих технологій сучасного уроку української мови, узагальнити й проаналізувати результати дослідного навчання, сформулювати висновки, окреслити перспективи досліджень.

Дані констатувального зрізу довели необхідність розроблення сучасного теоретико-методичного забезпечення уроку й удосконалення технологій навчання. Анкетування вчителів-словесників і спостереження за шкільною практикою засвідчують, що в діяльності педагогів щодо проектування та реалізації сучасного уроку наявні недоліки як методичного, так і педагогічно-психологічного характеру, як-от: відсутність цілеспрямованого проектування уроку, недостатність знань типів уроків, їх структури, змісту; прогалини в науково обґрунтованому підході до вибору й імплементації лінгводидактичного інструментарію, несистемність використання і низький рівень методичного володіння сучасними методами та прийомами навчання, недостатнє знання новітніх технологій, результатом чого є одноманітна типологія й структура уроку. Узагальнені дані констатувального зрізу засвідчили, що 45,1% учнів основної школи мають середній рівень комунікативної компетентності (ключовими предметними складниками якої є мовленнєва, мовна, власне

комунікативна компетентності), високий рівень виявили 8,7% школярів, достатній – 35,5%, низький – 10,7%. Одержані результати констатувальних завдань засвідчили недостатній рівень пізнавальної активності учнів основної школи і середній рівень їхньої особистісної комунікативної компетентності.

Мета формувального етапу педагогічного експерименту полягала в апробуванні запропонованих технологій сучасного уроку української мови, розроблених у проекції особистісно орієнтованої, проблемної, інтерактивної технологій, технології розвитку критичного мислення та упровадженні їх у навчальний процес експериментальних класів. Очікувані результати – підвищення рівня ключових предметних компетентностей учнів основної школи та вдосконалення професійної компетентності, методичної і технологічної підготовки вчителя-експериментатора.

Експериментальна робота здійснювалася за двома напрямками. Реалізація першого напрямку передбачала перевірку часткової гіпотези про підвищення рівня ключових предметних компетентностей учня за умови вдосконалення проектування й реалізації вчителем-словесником процесу навчання на уроці, упровадження сконструйованих технологій сучасного уроку (у проекції особистісно орієнтованої, проблемної, інтерактивної технологій, технології розвитку критичного мислення), розробленого лінгводидактичного інструментарію. Основне завдання цього напрямку – визначити ефективність теоретико-методичного забезпечення, сконструйованих технологій сучасного уроку, розробленого лінгводидактичного інструментарію за результатами зовнішнього педагогічного оцінювання. З метою виконання поставленого завдання було обрано зовнішні критерії якості педагогічної діяльності вчителя-словесника, такі як: критерій готовності вчителя до інноваційної діяльності; критерій цільовизначеності уроку; критерій проектування уроку; критерій власне педагогічної інноваційної діяльності вчителя-словесника; критерій результативності педагогічної діяльності. Аналіз результатів, одержаних на основі визначених критеріїв, дозволив з'ясувати загальний рівень якості професійної педагогічної діяльності вчителів, які були активними учасниками дослідного навчання і залучені до експериментальної роботи. Показник фіксує достатній рівень якості професійної діяльності педагога – 70,8%. Експериментальні дані підтвердили, що використання теоретико-методичного забезпечення, сконструйованих технологій сучасного уроку, розробленого лінгводидактичного інструментарію уроку мови об'єктивно зумовлює підвищення продуктивності педагогічної професійної роботи вчителя української мови. Апробовані в процесі дослідження запропоновані технології й лінгводидактичний інструментарій сучасного уроку української мови виявилися достатньо результативними і ефективними.

Експериментально-дослідна робота за другим напрямком передбачала перевірку часткової гіпотези щодо підвищення продуктивності процесу навчання мови, а саме результативності й ефективності формування мовної особистості учня, підвищення рівня його власних ключових предметних компетентностей (мовленнєвої, мовної, власне комунікативної) за умови імплементації в педагогічну практику науково обґрунтованих технологій і

лінгводидактичного інструментарію сучасного уроку української мови, розробленого автором теоретико-методичного матеріалу (методичних рекомендацій, настанов, статей, вказівок, приписів, інструкційних алгоритмів). Основне завдання цього напряму формувального етапу педагогічного експерименту – визначити ефективність сконструйованих технологій і розробленого лінгводидактичного інструментарію за результатами внутрішнього оцінювання. Для виконання цього завдання було визначено внутрішні критерії якості навчання й результату учіння школярів: діяльнісно-мотиваційний, діяльнісно-цілевизначальний, цілереалізаційно-когнітивний, цілереалізаційно-діяльнісний.

У процесі формувального етапу педагогічного експерименту в дослідній діяльності брали участь учні основної школи – контрольні й експериментальні класи. Учні контрольних класів навчалися за традиційною методикою, а експериментальних класів – за авторськими технологіями. Апробація сконструйованих технологій і розробленого лінгводидактичного інструментарію здійснювалася на уроках української мови (аспектних уроках та розвитку комунікативних умінь). Спостереження за навчальною діяльністю учнів кожного класу (експериментального і контрольного), зіставлення відповідних результатів, що здійснювалося на початку і в кінці експерименту з метою порівняння навчальних досягнень (вихідних і кінцевих) учнів експериментальних (ЕК) і контрольних класів (КК), дозволили визначити якість та ефективність експериментальних технологій. Додатково було проведено опитування вчителів, які проводили уроки в експериментальних класах.

Для діагностики було обрано методики усного і письмового контролю учнів КК і ЕК. Проведення письмового підсумкового контролю здійснено на підставі розробленого пакету контрольних робіт. Контрольні роботи склалися із завдань, спрямованих на перевірку: діяльнісних умінь (усвідомлювати необхідність власної навчально-пізнавальної діяльності; визначати, моделювати й формулювати особистісно значущі цілі; ставити перед собою чіткі цільові завдання; планувати діяльність для досягнення визначених цілей; здійснювати рефлексійну діяльність; робити необхідні корективи); мовленнєвої компетентності: мовленнєвих знань та вмінь (мовленнєво-репродуктивних (сприймати й відтворити чуже мовлення) та мовленнєво-продуктивних (створювати текст)); мовної компетентності: мовних знань та вмінь (оперувати всіма лінгвістичними засобами); власне комунікативної компетентності: комунікативних знань та вмінь (комунікативно-аналітичних (визначати умови комунікативної ситуації, проаналізувати комунікативну поведінку співрозмовників); комунікативно-креативних (продовжити текст, побудувати текст за поданим початком, деталізувати текст, скласти текст)).

У ході дослідження проаналізовано вплив пропонованих технологій і лінгводидактичного інструментарію на результативність процесу навчання в режимі сучасного уроку української мови, фіксувалися показники розвитку діяльнісних умінь і ключових предметних компетентностей (мовленнєвої, мовної, власне комунікативної) учнів основної школи за розробленими критеріями й визначалася якість процесу навчання, яку засвідчують рівні

навчальних досягнень з української мови. Зверталася увага на позитивні зміни в мотиваційній сфері (мотиваційній готовності до активного учіння, початковій і поточній мотивації навчальної роботи) і цілевизначеності учнів, про що засвідчили пізнавально-дослідницька активність, ініціативність, креативність, міжособистісна комунікативність школярів. Середні показники якості навчальних досягнень учнів вираховували за формулою:

$$P_{\text{середнє}} (\%) = P_1 + P_n / n,$$

де $P_1 + P_n$ – показники високого, достатнього, середнього, низького рівнів сформованості певної компетентності, n – кількість компонентів. Узагальнені середні показники рівнів сформованості діяльнісних умінь, мовленнєвої, мовної, власне комунікативної компетентності вираховували як середнє значення від суми середніх показників сформованості складників.

Аналіз результатів підсумкової діагностики, спрямованої на вимірювання досягнень учнів, дозволив порівняти показники рівнів сформованості ключових предметних компетентностей учнів ЕК і КК (табл. 2).

Таблиця 2

Результати вимірювання навчальних досягнень учнів на уроках української мови в основній школі (%)

Напря́м	Рівні	5 кл.		6 кл.		7 кл.		8 кл.		9 кл.		5–9 кл. середній показник	
		ЕК	КК	ЕК	КК	ЕК	КК	ЕК	КК	ЕК	КК	ЕК	КК
Мовленнєва компетентність	Високий	17,2	8,1	17,4	8,2	17,5	7,9	17,7	8,3	18	8,5	17,5	8,2
	Достатній	49,2	36,5	49,3	36,4	49,7	36,6	48,6	36,1	49,8	36,3	49,3	36,3
	Середній	28,2	42,9	28	43	27,6	43,2	28,5	43,3	27,1	43,1	27,8	43
	Низький	5,4	12,5	5,3	12,4	5,2	12,3	5,2	12,3	5,1	12,1	5,4	12,5
Мовна компетентність	Високий	18,3	8,7	18,5	8,8	18,7	8,9	18,9	9,1	18,9	9,1	18,6	8,9
	Достатній	49,5	32,6	49,3	32,9	49,4	32,6	49,6	32,9	49,5	33,1	49,4	32,8
	Середній	27,1	48,9	27	48,4	26,8	48,8	26,5	48,4	26,7	48,4	26,9	48,6
	Низький	5,1	9,8	5,2	9,9	5,1	9,7	5,0	9,6	4,9	9,4	5,1	9,7
Власне комунікативна компетентність	Високий	19,5	8,7	19,3	8,8	19,7	8,6	19,8	8,3	19,9	8,7	19,6	8,6
	Достатній	48,7	37,3	46,9	37,5	48,9	37,4	49,1	37,9	49,4	38,1	48,6	37,6
	Середній	26,5	42,8	28,6	42,6	26	42,8	26,9	42,4	26,6	42	27,1	42,6
	Низький	5,3	11,2	5,2	11,1	5,4	11,2	4,2	11,4	4,1	11,2	4,7	11,2

З метою визначення динаміки рівня навчальних досягнень учнів було проведено математичне оброблення результатів констатувального і контрольного зрізів методом порівняльного аналізу. Порівняння підсумкових контрольних результатів експериментально-дослідного навчання з даними констатувального зрізу підтверджує ефективність сконструйованих технологій сучасного уроку (в аспекті особистісно орієнтованої, проблемної, інтерактивної технологій, технології розвитку критичного мислення) і розробленого лінгводидактичного інструментарію сучасного уроку української мови. Ефективність експериментальних технологій і лінгводидактичного інструментарію сучасного уроку української мови в основній школі визначалася за її результатами в зіставленні з спроектованими навчальними цілями і сконструйованими технологіями досягнення їх. Порівняно з

результатами констатувального зрізу рівень сформованості в учнів комунікативної компетентності в процесі експериментального навчання істотно підвищився (Рис. 2).

Рис 2. Рівні сформованості комунікативної компетентності учнів ЕК і КК порівняно з результатами констатувального експерименту

Порівняно з результатами констатувального етапу педагогічного експерименту рівень сформованості в учнів комунікативної компетентності під час експериментального навчання підвищився: відносна кількість учнів з високим рівнем на кінець експерименту збільшилася на 8,9 %, достатнім – на 13,2 %, із середнім – зменшилася на 16,2 %, а з низьким – на 5,9 %. Наведені результати засвідчили позитивні зміни в рівнях сформованості комунікативної компетентності учнів, які навчалися в експериментальних класах.

Отже, педагогічний експеримент підтвердив ефективність сконструйованих технологій в аспекті особистісно орієнтованої, проблемної, інтерактивної технологій, технології розвитку критичного мислення, розробленого лінгводидактичного інструментарію, що є комплексом традиційних та інноваційних активних методів, прийомів, форм і засобів навчання. Результати експериментального дослідження засвідчили: використання теоретико-методичного забезпечення, сконструйованих технологій і розробленого лінгводидактичного інструментарію сучасного уроку української мови об'єктивно зумовлює удосконалення педагогічної професійної роботи вчителя-словесника і сприяє підвищенню рівня навчальних досягнень школярів з української мови, зокрема рівня розвитку їхньої особистісної комунікативної компетентності.

ВИСНОВКИ

Важливість науково-експериментального дослідження проблеми теоретичних і методичних засад сучасного уроку української мови в умовах компетентнісної освіти зумовлена актуальною потребою суспільства підвищити якість навчально-виховного процесу в режимі основної організаційної форми

навчання з метою забезпечення всебічно розвиненої мовної особистості учня, його комунікативної компетентності і власних цінностей.

Результати проведеного дослідження підтвердили правомірність концептуальних вихідних положень загальної і часткових гіпотез. Реалізація мети і розв'язання поставлених завдань дозволили дійти таких висновків:

1. Аналіз філософських засад уроку в контексті сучасної інтерпретації виявив домінуючі концепт-тенденції навчання мови – стандартизація змісту освіти як чинника і ціннісної основи якості процесу розвитку мовної особистості, комунікативно компетентнісну спрямованість і особистісну орієнтованість освітнього процесу, переосмислення ролі й функцій учителя, діалогізацію та текстоцентризм навчальної діяльності; застосування продуктивних технологій навчання.

Теоретичне осмислення й узагальнення закономірностей, підходів, принципів навчання з погляду сучасних тенденцій розвитку стратегій і тактик мовної освіти показали, що вихідною методично важливою платформою проектування уроку є пріоритетні закономірності (педагогічні (гносеологічні, психологічні, соціологічні, організаційні) й лінгводидактичні), підходи (компетентнісний, когнітивний, особистісно орієнтований, діяльнісний), принципи (загальнодидактичні – гуманізації та гуманітаризації, антропоцентризму, природовідповідності, науковості, систематичності й послідовності, наступності й перспективності, зв'язку теорії з практикою, єдності навчання, виховання і розвитку; наочності, доступності, свідомості, індивідуалізації й диференціації, застосування різних форм навчальної діяльності, реалізації міжпредметних і внутрішньопредметних зв'язків; лінгводидактичні – інтегрованого навчання мови і мовлення, видів мовленнєвої діяльності, діалогу культур; мисленнєво-мовленнєвої активності, взаємозв'язку у вивченні всіх розділів шкільної програми; функційно-комунікативної спрямованості, взаємозв'язку в розвитку усного і писемного мовлення, текстоцентризму, ситуативності).

Урахування психологічних чинників (психолого-вікові особливості, цілеспрямоване сприйняття, самостійне творче мислення, концентрована увага, позитивна усвідомлена мотивація, психологічні аспекти і вдале моделювання традиційних та інноваційних освітніх теорій навчальної діяльності, оптимальний психологічний мікроклімат навчальної взаємодії) сприяє оптимізації сучасного уроку рідної мови.

2. На засадах найбільш доцільного класифікаційного підходу за навчальною (дидактичною) метою і з урахуванням пріоритетних напрямів мовної освіти ХХІ ст. представлено типологічну систематизацію сучасних уроків української мови в основній школі. Уроки української мови класифікуємо на традиційні, що мають класичну структуру та відповідають чинним стандартам, і нетрадиційні, що мають невстановлену, гнучку, нетривіальну будову, своєрідно спроектовані структурні етапи й оригінальний інноваційний лінгводидактичний інструментарій. Традиційні уроки охоплюють аспектні уроки – спрямовані на вивчення всіх аспектів мови, розвиток мовної компетентності у взаємозв'язку з іншими компетентностями;

уроки розвитку комунікативних умінь, орієнтовані на розвиток комунікативної компетентності, вмінь здійснювати мовленнєву діяльність, спілкуватися. Кожна група уроків є цілісною структурою, що своєю чергою відповідно до ключових орієнтирів і стратегічних завдань мовної освіти складається з основних типів: аспектні уроки поділяємо на уроки засвоєння знань, уроки формування вмінь та навичок, уроки вироблення досвіду застосування знань, умінь і навичок, уроки контролю, уроки повторення, узагальнення й систематизації, уроки аналізу й корекції навчальних досягнень; уроки розвитку комунікативних умінь диференціюємо на уроки сприймання чужого мовлення (аудіювання і читання); уроки відтворення готового тексту (переказ); уроки створення власних висловлювань (говоріння і письмо); нетрадиційні поділяємо на інтегровані уроки й уроки довільної структури та змістової спрямованості.

Структура уроку української мови є багатокомпонентним чітко продуманим і спроектованим учителем цілим, що охоплює низку стрижневих структурних етапів (організація класу, мотивація, перевірка домашнього завдання, актуалізація опорних знань і вмінь, цілевизначення, засвоєння знань, формування вмінь та навичок, рефлексія, корекція, пояснення домашнього завдання, підсумки уроку), що взаємозалежні, пов'язані з метою уроку, характером навчального матеріалу, рівнем підготовки учнів, можуть створювати різні варіантні комбінації, змінювати послідовність залежно від мети й типу уроку і спрямовані на покрокове досягнення комплексу цілей.

3. Дослідження показало, що професіоналізм сучасного вчителя-словесника виявляється в нероздільній цілісності, взаємозв'язку та взаємозумовленості всіх складників професійної компетентності, аксіологічним ядром якої є філологічна (фахова), педагогічна, психологічна, методична, креативна компетентності та позитивні особистісні якості педагога.

Цілевизначення як важливий компонент сучасного уроку української мови передбачає відображення в реальному процесі навчання стратегічного акценту мовної освіти та основних завдань чинної програми, сформульованих в конкретній меті (навчальній, розвивальній, виховній) та комплексі цілей. У цілевизначенні уроку беруть участь як учитель (чітко визначає і формулює триєдину мету уроку, спрямовує дії учнів у вибраному напрямі), так і учні (осмислюють особистісну мету уроку, інтерпретують її до власної «Я-концепції», ставлять перед собою чіткі завдання).

Оновлений зміст сучасного уроку української мови спрямований на розвиток усіх складників комунікативної компетентності – мовленнєвої, мовної, власне комунікативної, соціокультурної і діяльнісної компетентностей (знань, умінь, навичок та досвіду їх застосування у практиці навчального, а в подальшому життєвого спілкування), віддзеркалює всі змістові лінії чинної програми, що органічно поєднуються, взаємопроникають і водночас автономно співіснують, і як цілісне системне утворення складається зі взаємопов'язаних компонентів (теоретичного, практичного та методичного).

Ефективним виявилось педагогічне проектування як конструктивна і продуктивна діяльність учителя-словесника, що передбачає планування та побудову практики навчання мови, включає розроблення інноваційної

технологічної моделі сучасного уроку, конкретизацію основних сумісних дій педагога й учнів, визначення і конструювання етапів перебігу уроку, прогнозування майбутніх його результатів, створення вдалого в теоретико-методичному плані образу уроку, здійснення й оцінювання результатів реалізації творчих методичних задумів.

5. Апробовано комплекс новітніх вимог до уроку, що визначений з урахуванням потреб сучасного суспільства і пріоритетів мовної освіти й охоплює загальнодидактичні (дидактичні, психологічні, виховні, гігієнічні) та лінгводидактичні вимоги (наукові, змістові, орієнтаційні, реалізаційні), які діють комплексно й взаємопов'язано і безпосередньо впливають на продуктивність уроку.

6. Технологію сучасного уроку української мови потрактовано як системну лінгводидактичну концептуальну організацію навчального процесу; технологічну модель, проект, алгоритм педагогічної вмотивованої та цілевизначеної співпраці й активної суб'єкт-суб'єктної взаємодії вчителя й учня з метою досягнення наперед спрогнозованого результату. Технологія уроку мови передбачає гарантію кінцевого результату, проектування майбутнього навчального процесу, суб'єктний чинник і наявність зворотного зв'язку (рефлексії). Структура технології уроку містить низку компонентів (суб'єкти навчання (вчитель-словесник та учень / учні); проектування (моделювання, власне проектування, конструювання); цілевизначення (мета уроку, комплекс цілей і завдань); зміст (теоретичний, практичний і методичний компонент); закономірності, підходи, принципи та правила навчання; лінгводидактичний інструментарій (методи, прийоми, форми, засоби); етапи процесу навчання (мотивація, цілевизначення, цілереалізація, моніторинг, рефлексія / корекція); тип, структура і технологічна модель уроку), що функціують у взаємодії і взаємозв'язку.

Сконструйовані технології уроку української мови в аспекті особистісно орієнтованої, проблемної, інтерактивної технологій, технології розвитку критичного мислення та розроблений лінгводидактичний інструментарій, що становить комплекс традиційних та інноваційних активних методів, прийомів, форм і засобів навчання, об'єктивно зумовили підвищення педагогічної професійної роботи вчителя-словесника і сприяли підвищенню рівня навчальних досягнень учнів з української мови, зокрема рівня розвитку їхньої комунікативної компетентності.

7. Унаслідок експериментальної перевірки ефективності науково обґрунтованого теоретико-методичного забезпечення уроку, сконструйованих технологій і розробленого лінгводидактичного інструментарію сучасного уроку української мови можна стверджувати, що відбулися істотні зміни в рівнях сформованості ключових предметних компетентностей учнів в експериментальних класах: суттєво збільшився відсоток учнів на високому (з 8,7 % на 17,6 %) і достатньому (з 35,5 % на 48,7%) рівнях, що свідчить про дієвість імплементації змодельованих технологій, коректність висунутих на початку дослідження загальної та часткової гіпотез.

Розроблене науково-методичне забезпечення сучасного уроку української мови дозволило раціонально поєднати в шкільній практиці традиційні та інноваційні технології навчання української мови. Лінгводидактичні рекомендації щодо реалізації сконструйованих технологій і розробленого лінгводидактичного інструментарію сучасного уроку української мови в основній школі, їх імплементації в практику відповідають реальним тенденціям розвитку мовної освіти в Україні та є перспективними.

Викладені в дисертації положення не вичерпують усіх аспектів означеної проблеми, а спонукають до подальшого студіювання і спеціального наукового розв'язання пріоритетних питань унормування поняттєво-термінологічного апарату української лінгводидактики в аспекті технологізації сучасного освітнього простору й технологій сучасного уроку української мови; технології сучасного уроку в початковій і профільній старшій школі; технології нетрадиційних уроків; розроблення евристичної технології уроку української мови; уточнення механізмів функціонування інноваційних методів у комплексі з традиційними; використання комп'ютерних технологій на сучасному уроці.

Основні положення дисертації викладено в таких публікаціях:

Монографія

1. Кучеренко І. Теоретичні і методичні засади сучасного уроку української мови в основній школі : монографія / Ірина Кучеренко. – Умань : Видавець ФОП Жовтий О.О., 2014. – 410 с.

Навчальні та методичні посібники

2. Кучеренко І. Українська мова: шляхи розвитку професійної комунікативної компетентності : навч. посіб. / І. Кучеренко, Л. І. Мамчур. – Умань : ФОП Жовтий О.О., 2012. – 165 с.

3. Кучеренко І. Українська мова. Практикум з професійної комунікативної компетентності : навч. посіб. / І. Кучеренко. – Умань : ФОП Жовтий О. О., 2013. – 60 с.

4. Кучеренко І. Сучасна українська мова : навч.-метод. посіб. / І. Кучеренко, Л. Мамчур. – Умань : РВЦ «Софія», 2010. – 102 с.

5. Кучеренко І. Сучасна українська мова. Морфеміка. Словотвір. Морфологія : навч.-метод. посіб. / І. Кучеренко, Л. Мамчур. – Умань : РВЦ «Софія», 2010. – 126 с.

6. Кучеренко І. Практичний курс української мови : навч.-метод. посіб. / І. Кучеренко. – Умань : РВЦ «Софія», 2008. – 70 с.

7. Кучеренко І. Сучасна українська літературна мова Морфеміка. Словотвір. Морфологія. Мовні розбори : метод. реком. / І. Кучеренко. – Умань : РВЦ «Софія», 2007. – 11 с.

Статті у фахових наукових журналах і збірниках наукових праць

8. Кучеренко І. О. Біляєв – вітчизняний лінгводидакт, теоретик навчання рідної мови / І. Кучеренко, Л. Мамчур // Теоретична і дидактична філологія : зб. наук. пр. – К. : Міленіум, 2008. – С. 238–244.

9. Кучеренко І. Стилістичні вміння як складова загальномовної культури особистості / І. Кучеренко // Мова і культура. – Видавничий дім Дмира Бураго. – 2007. – Т. XI (99). – Культурологічний підхід до викладання мови і літератури. – С. 189–194.

10. Кучеренко І. Дидактичні засади вивчення стилістики у старшій школі / І. Кучеренко // Рідна школа. – 2007. – № 1. – С. 42–45.

11. Кучеренко І. Урок-лекція – основні види та сучасні технології проведення / І. Кучеренко // Педагогічні науки : зб. наук. пр. – Вип. 52. – Херсон : Видавництво ХДУ, 2009. – С. 106–110.

12. Кучеренко І. Шляхи впровадження проблемно-інформаційної лекції у навчальний процес старшої школи / І. Кучеренко // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи : зб. наук. пр. Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини [ред. кол. Побірченко Н. С. (гол. ред.) та ін.]. – Умань : ПП Жовтий, 2010. – Вип. 33. – С. 80–87.

13. Кучеренко І. Стилістичний аналіз тексту на уроці рідної мови / І. Кучеренко // Теоретична і дидактична філологія : зб. наук. пр. – Переяслав-Хмельницький : СКД, 2010. – С. 189–197.

14. Кучеренко І. Інтегровані уроки як вид нестандартної організаційної форми навчання української мови / І. Кучеренко // Українська мова і література в школі. – 2011. – № 3. – С. 10–14.

15. Кучеренко І. Засоби забезпечення розвитку комунікативної компетентності учнів на уроках української мови / І. Кучеренко, Л. Мамчур // Філологічний вісник Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини : зб. наук. пр. / гол. ред. Л. М. Полюга. – Умань : Візаві, 2011. – С. 416–422.

16. Кучеренко І. Місце уроків розвитку комунікативних умінь і навичок у системі шкільної мовної освіти / І. Кучеренко // Педагогічні науки : зб. наук. пр. – Вип. 59. – Херсон : ХДУ, 2011. – С. 112–116.

17. Кучеренко І. Реалізація функційно-стилістичного підходу на уроках української мови в основній школі / І. Кучеренко // Педагогічні науки : зб. наук. пр. Вип. 60. – Херсон : ХДУ, 2011. – С. 105–110.

18. Кучеренко І. Уроки розвитку комунікативного зв'язного мовлення як основа формування компетентності учнів / І. Кучеренко // Педагогічні науки : зб. наук. пр. Бердянського державного педагогічного університету. – Бердянськ БДПУ, 2012. – № 2. – С. 182–187.

19. Кучеренко І. Типи і структура уроків розвитку комунікативних умінь і навичок у лінгводидактиці / І. Кучеренко // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : Педагогіка. – 2012. – № 3. – С. 188–194.

20. Кучеренко І. Упровадження часткової інтеграції на уроках української мови в основній школі / І. Кучеренко // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи : зб. наук. пр. Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини / [ред. кол. : Побірченко Н. С. (гол. ред.) та інші]. – Умань : ПП Жовтий О. О., 2012. – Вип. 42. – Ч. 1. – С. 88–95.

21. Кучеренко І. Класно-урочна система Я. Коменського: становлення й історія розвитку / І. Кучеренко // Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини / [гол. ред.: М. Т. Мартинюк]. – Умань : ПП Жовтий О. О., 2012. – Ч. 3. – С. 158–165.

22. Кучеренко І. Лінгводидактичні принципи організації сучасного уроку української мови / І. Кучеренко // Наукові записки. Серія «Філологічна». – Острого : Видавництво Нац. ун-ту «Острозька академія», 2012. – Вип. 31. – С. 182–185.

23. Кучеренко І. Основна організаційна форма навчання та її модифіковані форми / І. Кучеренко // Педагогічні науки : зб. наук. пр. Бердянського державного педагогічного університету. – Бердянськ : БДПУ, 2012. – № 1. – С. 57–163.

24. Кучеренко І. Урок як основний функційний складник класно-урочної системи навчання [Електронний ресурс] / І. Кучеренко // Науковий вісник Донбасу : Режим доступу : <http://nvd.luguniv.edu.ua/archiv/NN22/13kiakus.pdf>.

25. Кучеренко І. Системотвірні дидактичні категорії технології сучасного уроку / І. Кучеренко // Педагогічний альманах : зб. наук. пр. / редкол. В. В. Кузьменко (голова) та ін. – Херсон : КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2013. – Вип. 18. – С. 52–58.

26. Кучеренко І. Мотиваційний компонент – важливий структурний складник сучасного уроку української мови / І. Кучеренко // Педагогічні науки : зб. наук. пр. Бердянського державного педагогічного університету. – Бердянськ : БДПУ, 2013. – № 2. – С. 85–92.

27. Кучеренко І. Сприйняття й увага – першооснова організації навчально-пізнавальної діяльності учнів на уроці / І. Кучеренко // Наукові записки Малої академії наук України. Серія «Педагогічні науки» : зб. наук. пр. – К. : ТОВ «СІТІПРІНТ». – 2013. – Вип. 3. – С. 448–454.

28. Кучеренко І. Дидактичні закономірності як засади проектування сучасного уроку української мови / І. Кучеренко // Педагогічні науки : зб. наук. пр. – Вип. 63. – Херсон : ХДУ, 2013. – С. 132–138.

29. Кучеренко І. Риторизація сучасного уроку української мови: зміст і шляхи реалізації / І. Кучеренко // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи : зб. наук. пр. Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини / [ред. кол. Побірченко Н. С. (гол. ред.) та інші]. – Умань : ФОП Жовтий О. О., 2013. – Вип. 45. – С. 67–73.

30. Кучеренко І. Риторична спрямованість сучасного уроку рідної мови в основній школі / І. Кучеренко // Вісник Прикарпатського національного університету. Серія : Педагогіка. – Вип. XLIX. – 2013. – Ч.1. – С. 180–184.

31. Кучеренко І. Витоки розвитку комунікативної компетентності учнів у лінгводидактичній спадщині В.О.Сухомлинського / І. Кучеренко // Наукові

записки. Серія Педагогічна науки / ред. кол. : В. В. Радул, С. П. Величко та ін. – Вип. 123. – Том I. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. – С. 199–203.

32. Кучеренко І. Зміст уроку української мови в аспекті комунікативно спрямованої освіти / І. Кучеренко // Українська мова і література в школі. – 2013. – № 7. – С. 7–13.

33. Кучеренко І. Загальнодидактичні і лінгво-методичні вимоги до сучасного уроку української мови / І. Кучеренко // Українська мова і література у сучасній школі. – 2013. – № 10. – С. 12–17.

34. Кучеренко І. Концептуальні підходи до проектування змісту сучасного уроку рідної мови / І. Кучеренко // Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини [гол. ред. М.Т. Мартинюк]. – Умань : ФОП Жовтий О.О., 2013. – Ч. 2. – С. 254-260.

35. Кучеренко І. Цілевизначення як основа проектування сучасного уроку української мови / І. Кучеренко // Наукові записки. Серія Філологічна. – Острого : Видавництво нац. ун-ту «Острозька академія», 2013. – Вип. 40. – С. 206–210.

36. Кучеренко І. Реалізація сучасних загальнодидактичних принципів на уроці української мови / І. Кучеренко // Педагогічні науки : зб. наук. пр. – Вип. 64. – Херсон : ХДУ, 2013. – С. 100–106.

37. Кучеренко І. Уроки розвитку комунікативних умінь – навчальне джерело і практична лабораторія формування комунікативної компетентності учнів / І. Кучеренко // Українська мова і література в школі. – 2014. – № 2. – С. 13–19.

38. Кучеренко І. К.Ушинський – фундатор антропоцентричної класно-урочної системи рідномовного навчання в Україні / І. Кучеренко // Ідеї К.Д.Ушинського в сучасній педагогіці (до 190-річчя від дня народження К.Д.Ушинського) : матер. Міжнарод. наук-практ. конф. / [редкол.: В. О. Огнев'юк, Л. Л. Хоружа, В. І. Ковальчук, О. С. Зубеченко]. – К. : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2014. – С. 68–76.

39. Кучеренко І. Урок – найсприятливіше середовище розвитку мовної особистості учня основної школи / І. Кучеренко // Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія 8. Філологічні науки (мовознавство і літературознавство) : зб. наук. пр. / за ред. академіка Л. І. Мацько. – Вип. 5. – К. : Видавництво НПУ імені М. П. Драгоманова, 2014. – С. 326–333.

40. Кучеренко І. Кредо вищої освіти – формування професійної компетентності вчителя-словесника нової формації / І. Кучеренко // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. / голов. ред. А. А. Сбруєва. – Науковий журнал. – №3 (37). – Суми : Вид-во СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2014. – С. 128– 36.

41. Кучеренко І. Сучасний урок розвитку комунікативних умінь: сутність, зміст і типологія / І. Кучеренко // Формування мовної особистості в контексті багатоступеневої національної освіти : матеріали Всеукраїнського наук.-метод. семінару (Умань, 27 березня 2014 року) / гол. ред. Мамчур Л. І. – Умань : ФОП Жовтий О.О., 2014. – С. 59–63.

42. Кучеренко І. Комунікативні домінанти у змісті і типології сучасного уроку української мови / І. Кучеренко // Гуманізація навчально-виховного процесу : зб. наук. пр. / [за заг. ред. проф. В. І. Сипченка]. – Випуск LXVII. – Слов'янськ : ДДПУ, 2014. – С. 144–150.

43. Кучеренко І. Творчість Т. Шевченка як соціокультурна основа розвитку мовної особистості учня на уроці української мови / І. Кучеренко // Філологічний вісник Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини : зб. наук. пр. / відп. ред. Г. І. Мартинова. – Умань : ВПЦ «Візаві», 2014. – Вип. 5. – С. 246–252.

44. Кучеренко І. Педагогічне проектування уроку рідної мови / І. Кучеренко // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Психологія і педагогіка» / ред. кол. І. Д. Пасічник, Р. В. Каламаж, І. М. Хом'як та ін. – Острог : Видавництво Нац. ун-ту «Острозька академія», 2014. – Вип. 29. – С. 50–53.

45. Кучеренко І. Цілевизначення – концептуальний стрижень сучасного уроку української мови / І. Кучеренко // Українська мова і література в школі. – 2014. – № 5. – С. 11–17.

46. Кучеренко І. Особистісно орієнтована технологія сучасного уроку української мови / І. Кучеренко // Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини / [гол. ред.: М. Т. Мартинюк]. – Умань : ФОП Жовтий О.О., 2014. – С. 183–189.

Статті в закордонних фахових журналах

47. Кучеренко І. Исходные лингводидактические положения функционально-технологической организации урока современного украинского языка / И. Кучеренко // Вестник академии знаний. – Краснодар. – 2013. – № 1 (4). – С. 103–108.

48. Кучеренко І. Современный урок украинского языка в проекции проблемного обучения / И. Кучеренко // General and Professional Education, 2013. – № 3 – pp. 34–40.

49. Кучеренко І. Проектирование содержания урока языка на основе коммуникативности и текстоцентричности / И. Кучеренко // Журнал научных публикаций аспирантов и докторантов. – Курск. – 2013. – № 7 (85). – С. 194–197.

50. Кучеренко І. Общедагогические принципы: сущность и современное переосмысление в аспекте лингводидактики / И. Кучеренко // Карельский научный журнал. – 2013. – № 3(4). – С. 20–23.

51. Кучеренко І. Лінгводидактичне проектування як стратегічна платформа сучасного уроку рідної мови / І. Кучеренко // British Journal of Science, Education and Culture. – 2014. - No. 1. (5) (January–June). – Vol. V. «London University Press». – London, 2014. – P. 197–201.

Тези

52. Кучеренко І. Сучасні підходи до класифікації уроків української мови / І. Кучеренко // Професійна підготовка вчителя-словесника в умовах кредитно-

модульної системи навчання : зб. матеріалів Всеукраїнської наук.-практ. конфер. – Умань : РВЦ «Софія», 2008. – С. 62–64.

53. Кучеренко І. Упровадження принципу перспективності і наступності на уроках української мови в загальноосвітній школі / І. Кучеренко, Л. Мамчур // Актуальні проблеми прикладної лінгвістики : матер. Міжнар. Інтернет-конференції (23–24 червня 2011 р.). – Умань, 2011. – С. 42–46.

54. Кучеренко І. Комунікативні поняття в аспекті лінгвістики і лінгводидактики / І. Кучеренко, Л. Мамчур // Ономасіологія, мотивологія: сучасні парадигми дослідження : матеріали Всеукраїнського наук.-метод. Інтернет-семінару (24–25 березня 2011 р.). – Умань, 2011. – С. 48–50.

55. Кучеренко І. Сутність нестандартного уроку мови в сучасній школі / І. Кучеренко // Актуальні проблеми прикладної лінгвістики : матеріали Міжнародної Інтернет-конференції (24–25 квітня 2012 р.). – Умань : ПП Жовтий О.О., 2012. – С. 55–59.

56. Кучеренко І. Науковість і доступність як концептуальні орієнтири визначення змісту уроку рідної мови / І. Кучеренко // Актуальні проблеми прикладної лінгвістики : матеріали Міжнародної Інтернет-конференції (18–19 квітня 2013 р.). – Умань : ФПО Жовтий О.О., 2013. – С. 44–47.

57. Кучеренко І. Принцип наочності та правила його реалізації на уроці української мови / І. Кучеренко // Дидактика Яна Амоса Коменського: від минулого до сьогодення : матеріали Першої міжнародної Інтернет-конференції (м. Умань, 22 лютого 2013 р.). Вісник лабораторії дидактики ім. Я. А. Коменського // гол. ред. Побірченко Н. С. – Умань : ПП Жовтий О.О., 2013. – С. 80–82.

58. Кучеренко І. Психологічні вимоги до уроку рідної мови / І. Кучеренко // Актуальні проблеми прикладної лінгвістики : матеріали Міжнародної Інтернет-конференції (6-7 червня 2014). – Умань : ФОП Жовтий О. О., 2014. – С. 41–44.

АНОТАЦІЯ

Кучеренко І.А. Теоретичні і методичні засади сучасного уроку української мови в основній школі. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук зі спеціальності 13.00.02 – теорія та методика навчання (українська мова). – Херсонський державний університет. – Херсон, 2015.

Робота є теоретико-методичним дослідженням проблеми сучасного уроку української мови в основній школі. У дисертації розвиваються ідеї проектування і реалізації сучасного уроку української мови з позиції компетентнісної й особистісно орієнтованої мовної освіти.

Досліджено й проаналізовано філософські, педагогічні, психологічні, лінгвістичні, лінгводидактичні засади сучасного уроку української мови, визначено й інтерпретовано сутність базових понять й уточнено їх змістову характеристику, створено типологічну систематизацію сучасних уроків

української мови в основній школі, розкрито методологічні особливості цілевизначення, проектування й реалізації уроку.

Сконструйовано технології сучасного уроку української мови в проекції особистісно орієнтованої, проблемної, інтерактивної технологій, технології розвитку критичного мислення і розроблено лінгводидактичний інструментарій уроку, що забезпечили підвищення результативності формування мовної особистості учня, рівня його ключових предметних компетентностей і позитивну динаміку готовності вчителя-словесника до інноваційної педагогічної діяльності на уроці.

Ключові слова: сучасний урок української мови, особистісно орієнтована технологія, проблемна технологія, інтерактивна технологія, технологія розвитку критичного мислення, лінгводидактичний інструментарій уроку української мови, технологія уроку української мови, технологічна система методів сучасного уроку української мови, типологічна систематизація уроків української мови, аспектні уроки, уроки розвитку комунікативних умінь, цілевизначення, проектування.

АННОТАЦІЯ

Кучеренко І.А. Теоретические и методические основы современного урока украинского языка в основной школе. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени доктора педагогических наук по специальности 13.00.02 – теория и методика обучения (украинский язык). – Херсонский государственный университет. – Херсон, 2015.

Работа является теоретико-методическим исследованием проблемы современного урока украинского языка в основной школе. В диссертации развиваются идеи проектирования и реализации современного урока украинского языка с позиции компетентного и личностно ориентированного языкового образования. Научно обоснованы продуктивные технологии урока украинского языка с целью развития коммуникативной компетентности учащихся 5-9 классов.

Исследованы и проанализированы философские, педагогические, психологические, лингвистические, лингводидактические основы современного урока украинского языка. Теоретически обобщены стержневые подходы, закономерности, принципы и правила обучения с точки зрения современных тенденций развития стратегий и тактик языкового образования. На основе анализа научных трудов раскрыта и интерпретирована сущность базовых понятий («современный урок украинского языка», «аспектные уроки», их типы, «уроки развития коммуникативных умений», их типы, «нестандартные уроки», их типы, «профессиональная компетентность учителя-словесника», «целеполагание», «проектирование», «технология обучения», «технология урока украинского языка», «лингводидактический инструментальный урок», «технологическая система методов урока») и уточнена их содержательная характеристика.

В исследовании создана типологическая систематизация современных уроков украинского языка в основной школе, охватывающая типы уроков

(аспектный уроки, уроки развития коммуникативных умений, нетрадиционные уроки), выделенная с учетом компетентностной парадигмы образования, которая интегрирует в каждом типе традиционные и современные структурные этапы учебного занятия. Выяснена структура урока украинского языка, которая охватывает ряд структурных этапов (организация класса, мотивация, проверка домашнего задания, актуализация опорных знаний и умений, целеполагание, усвоения знаний, формирования умений и навыков, рефлексия, коррекция, объяснение домашнего задания, итоги урока).

Доказано, что профессионализм современного учителя проявляется в неразрывной целостности и взаимосвязи всех составляющих профессиональной компетентности, аксиологическим ядром которой определены филологическая (профессиональная), педагогическая, психологическая, методическая, креативная компетентности и положительные личностные качества педагога.

В работе раскрыты методологические особенности целеполагания, что предполагает отражение в реальном процессе обучения стратегического акцента языкового образования и основных задач действующей программы, что выявляется в конкретной цели урока (учебной, развивающей, воспитательной) и комплексе целей. В целеполагании урока участвуют как учитель (четко определяет и формулирует триединую цель урока, направляет действия учеников в избранном направлении), так и ученики (осмысливают личностную цель урока, интерпретируют ее к собственной «Я-концепции», ставят перед собой четкие задачи). Охарактеризован процесс проектирования урока как методическая деятельность учителя, включающая разработку инновационной технологической модели современного урока, конкретизацию основных совместных действий педагога и учащихся, определение и конструирование этапов урока, прогнозирование будущих результатов, создание удачного в теоретико-методическом плане образа урока, осуществление и оценка результатов реализации творческих методических замыслов. В аспекте современного языкового образования научно обоснован процесс обучения, осуществляющийся в условиях межличностного учебно-познавательного дискурса. В работе раскрыты особенности педагогического взаимодействия основных субъектов обучения на уроке: обучения (педагогическая деятельность учителя) и учения (активная деятельность ученика). Установлен комплекс новейших требований к современному уроку украинского языка, действующих взаимосвязано и непосредственно влияющих на продуктивность урока.

Сконструированы технологии современного урока украинского языка в проекции лично ориентированной, проблемной, интерактивной технологий, технологии развития критического мышления. Разработан лингводидактический инструментарий урока, в котором интегрированы традиционные и инновационные методы, приемы, формы и средства обучения. Смоделирована технологическая система методов современного урока украинского языка, раскрыты методологические особенности и педагогические техники применения предложенных методов и приемов. Исследование показало, что внедрение сконструированных технологий урока украинского языка и разработанного лингводидактического инструментария обеспечили

повышение результативности формирования языковой личности ученика, уровня его коммуникативной компетентности (речевой, языковой, собственно коммуникативной компетентности, деятельностных умений) и положительную динамику готовности учителя-словесника к инновационной педагогической деятельности на уроке.

Ключевые слова: современный урок украинского языка, личностно ориентированная технология, проблемная технология, интерактивная технология, технология развития критического мышления, лингводидактический инструментарий урока украинского языка, технология урока украинского языка, технологическая система методов урока украинского языка, типологическая систематизация уроков украинского языка, аспектные уроки, уроки развития коммуникативных умений, целеполагание, проектирование.

ANNOTATION

Kucherenko I.A. Theoretical and methodological basis of the Ukrainian language modern language at school. – Manuscript.

This dissertation is meant to be for gaining PhD degree in Pedagogics on specialty 13.00.02 – Theory and techniques of teaching (Ukrainian language). Kherson State University. – Kherson, 2015.

This work is theoretical methodological research of the Ukrainian language modern lesson problems at school. The dissertation develops the idea of planning and realizing the Ukrainian language modern lesson by means of competence and personal linguistic education

Philosophical, pedagogical, psychological, linguistic didactical foundations of the Ukrainian language modern lesson have been worked out and analyzed; the basic concepts have been defined and explained, and their characteristic features have been specified; typological system of the Ukrainian language modern lessons at school has been created; methodological peculiarities of defining goals, planning and realizing the lesson have been revealed.

Techniques of the Ukrainian language modern lesson in terms of personal oriented interactive techniques and critical thinking techniques have been developed; linguistic didactical tools of the lesson have been developed as well that provided better results in forming language personalities of pupils their key competence and positive dynamics of a language teacher towards innovative pedagogical activities at lesson.

Keywords: the Ukrainian language modern lesson, personal oriented techniques, interactive techniques, critical thinking developing techniques, linguistic didactical tools of the Ukrainian language lesson, the Ukrainian language lesson techniques, techniques of teaching the Ukrainian language modern lesson, typological system of the Ukrainian language modern lessons, aspects lessons, communicative skills development techniques, defining goals, planning.